

Efnisgæðaritið – Viðauki 7: Orðalisti

Leiðbeiningar við hönnun, framleiðslu og framkvæmd

Verkefnið er styrkt af Rannsóknasjóði Vegagerðarinnar
Nóvember 2025

Lykilsíða

Höfundar skýrslunnar bera alla ábyrgð.

Númer skýrslu/gerð skýrslu	Fjöldi síðna	Dagsetning	Útgáfa
LEI-3406 Efnisgæðarit Vegagerðarinnar	62	Nóvember 2025	2
Heiti leiðbeiningarits			
Efnisgæðaritið – Viðauki 7: Orðalisti			
Höfundur/ar	Verkefnastjóri	Tengiliður Vegagerðarinnar	
Gunnar Bjarnason o.fl. Pétur Pétursson	Oddur Sigurðsson Hagalín	Oddur Sigurðsson Hagalín	
Styrktaraðili		Samvinnuaðilar	
Rannsóknarsjóður Vegagerðarinnar Stoðdeild Vegagerðarinnar			

Lykilorð	
Efnisgæði, efnisrannsóknir, efniskröfur.	
Undirskrift verkefnastjóra	Yfirlit af
	OSHa

Efnisgæðaritið

Efnisrannsóknir og efniskröfur

Leiðbeiningar við hönnun, framleiðslu og framkvæmd

Kaflí 1	Formáli
Kaflí 2	Inngangur
Kaflí 3	Fylling
Kaflí 4	Styrktarlag
Kaflí 5	Burðarlag
Kaflí 6	Slitlag
Kaflí 7	Steinsteypa
Kaflí 8	Sandur

Viðauki 1	Lýsing á prófunaraðferðum
Viðauki 2	Efnisgerðir við vega- og gatnagerð
Viðauki 3	Jarðmyndanir – byggingarefni við vegagerð
Viðauki 4	Gerðarprófanir, framleiðslueftirlit og frávíkskröfur
Viðauki 5	Sýnataka
Viðauki 6	Vinnsluaðferðir
Viðauki 7	Orðalisti – skilgreiningar og skýringar (2025)
Viðauki 8	Ýtarefni um malbik
Viðauki 9	Samanburður á eiginleikum steinefna og kröfum

ORÐALISTI, SKILGREININGAR OG SKÝRINGAR Á HUGTÖKUM

Orðalistinn er með samtals 960 völdum orðum og orðasamböndum úr Vegorðasafninu sem geta komið að gagni við lestur Efnisgæðaritsins „Efnisrannsóknir og efniskröfur“. Öll orðin varða efni Efnisgæðaritsins, en koma ekki öll fyrir í ritinu.

Orðalistinn er þannig gerður að á eftir uppflettiorði kemur í flestum tilfellum skilgreining á hugtakinu en nánari skýring kemur inndregin þar fyrir neðan. Í Vegorðasafninu í Íðorðasafni Árnastofnunar eru ensk og norsk samheiti hugtaka en þeim er sleppt í þessum orðalista. Með skálettri (e. *Italic*) eru ýmis helstu hugtök, sem koma fyrir í texta skilgreininga eða skýringa, og eru einnig skilgreind sem sérstök uppflettiorð. Vegorðasafnið í heild sinni er opið almenningi á vefslóðinni: [Íðorðabankinn](#) sem vistaður er á Árnastofnun telur 2304 hugtök í vegagerð. Til stendur að setja orðalistann aftur inn á vef Vegagerðarinnar í heild sinni og er það í vinnslu nú.

aðskilnaður kornastærða

verður þegar mismunandi kornastærðir, í blöndu *steinefna* með mikilli breidd í kornastærðum, greinast hver frá annarri þannig að *sáldurferill* verður ólíkur á mismunandi stöðum t.d. í efnishaugum eða í lagi *veghlots*

Þetta getur m.a. gerst þegar *steinefni* hrynur niður halla í efnishaugum eða velkist til undir umferð í vegi.

aflræn veðrun

veðrun jarðefna, sem á sér stað án þess að efnasamsetning þeirra breytist

Sú *veðrun* verður t.d. vegna hitabrigða, frostsprengingar, sundrunar við myndun saltkristalla og áhrifa frá plöntum og dýrum.

aflrænt rof

rof, sem verður með þeim hætti, að bergmol og önnur laus *jarðefni* berast brott með vindi, vatni eða ísi

Sjá vindrof, árrof, sjávarrof og jökulrof.

afnám

laust *jarðefni* hreinsað ofan af klöpp eða öðru nýtanlegu *jarðefni*

Sjá *ofanafýting*.

afnámslag

laust *jarðefni* ofan á klöpp eða öðru nýtanlegu

jarðefni

Einnig nefnd *ofanafýting* eða ónothæft *jarðefni*.

afrétting

jöfnun á yfirborði lags í *veghloti*

Oft gert með því að bæta fínna efni ofan á lagið.

afréttingarlag

þunnt lag, sem sett er ofan á annað lag úr grófara efni
Sjá afrétting.

aftekt

þau náttúruferli í heild, sem fela í sér, að *jarðvegur* og *berg* á yfirborði jarðar mást, sundrast og flytjast niður á við

Jarðefnaskrið telst þar með. Að því stefnir, að jarðaryfirborðið verði slétt og flatt.

afvötnun

framræsla vatns úr *veghloti* og vegstæði

almenn verklýsing

verklýsing sem gildir fyrir nýbyggingar og viðhald vega, með þeim viðbótum og breytingum, sem gerðar kunna að vera í *sérverklýsingu* / *útbóðslýsingu*. Alverk, er almenn verklýsing.

andesít

ísúrt gosberg, *dulkorna*, mjög dökkt á lit

apalhraun

hraun, með úfnu og ósléttu yfirborði með hraukum af lausu gjallkenndu apalgrýti

aur

föst *árframburðarefni*, sem skiptast í *svifaur* og *skriðaur*

auravatn

straumvatn, venjulega *jökulá* hérlandis, sem rennur um aura í mörgum kvíslum
Kvíslarnar breyta ört farvegum sínum og tengingum hverjar við aðrar.

aurkeila

keilulaga dyngja af auri, sem sest fyrir úr *straumvatni*, einkum framan við gilkaft, þar sem dregur úr straumhraða vatnsins
Grófari hluti framburðarefnisins situr þar eftir.

aurskriða

vatnsblönduð *skriða jarðefna*

aursvif

það, að *svifaur* berst fram í vatni

axlarbrún

ytri brún *vegaxlar* og vegar
Skurðlína á milli *vegaxlar* og *fyllingarfláa* eða skurðfláa.

ÁDU

skammstöfun fyrir ársdagsumferð, meðalumferð bíla á einum degi í tilteknu vegþversniði á ársgrundvelli

ÁDU_p

skammstöfun fyrir ársdagsumferð þungra bíla (>3,5 tonn að heildarþyngd), meðalumferð þungra bíla á einum degi í tilteknu vegþversniði á ársgrundvelli

áfok

1. það, að vindur ber setefni á land, einkum gróið land
2. fokset

álagsdreifistuðull

mælikvarði á hæfi efnis til að dreifa álagi
Venjulega er miðað við hæfi *mulinnar malar* til álagsdreifingar, sem þá fær álagsdreifistuðulinn 1.

ámoksturstæki

tæki á beltum eða hjólum, notað til að moka á flutningstæki

áreyri

1. hallalítil og tiltölulega slétt landræma úr árseti, sem *straumvatn* rennur eftir (í farvegi eða farvegum) og getur flætt yfir í vatnavöxtum
2. hallalítil og tiltölulega slétt landræma, sem er úr *árseti* og er með fram *straumvatni* eða úti í vatninu og stendur upp úr því hverju sinni

árfarvegur, farvegur

renna í landi, sem *straumvatn* rennur eftir, venjulega með *árseti* í botni

árframburðarefni

uppleyst og föst *jarðefni*, sem *straumvatn* ber fram

árframburðarruni

magn uppleystra og fastra *árframburðarefna*, sem berst á tímaeiningu gegnum *þversnið* í farvegi *straumvatns*

árframburður

það, að *straumvatn* flytur með sér uppleyst og föst *jarðefni*

árhjalli

hjalli, sem verður til við það, að á grefur sér farveg í seti, er hún hefur áður myndað með framburði sínum
Setið er að uppruna fornar *óseyrar* og einkum myndað, þegar sjávarstaða var hærri við ísaldarlok, eða í jökulstífluðu lóni

árrof

rof, sem *straumvatn* veldur með því að losa, mola og bera fram *jarðefni* í farvegi sínum

árset, straumvatnsset

set úr *bergmoli (auri)*, sem *straumvatn* hefur borið fram

Setið er oftast lagskipt.

árslétta

flatlent landsvæði, sem mikið *árset* hefur fyllt upp og jafnað

ásýnd steinefnis

heiti yfir *kornalögun*, *brothlutfall* og *yfirborðsáferð steinefnis*

athafnasvæði

hluti af námusvæði ætlaður fyrir vinnslutæki og vinnubúðir

bakgrafa (djúpgrafa)

grafa sérstaklega útbúin þannig að hún grefur að sér aðallega neðan við þann flöt, sem hún stendur á

basalt (basískt *berg*)

berg með hlutfallslega lítilli kísilsýru, minna en 52 % af SiO₂, miðað við þyngd

basaltgler

basískt gosefni, *glerkennt*, oftast svart á lit

basaltstuðull

stuðull úr basalti
Sjá stuðlun.

basískt berg

berg, sem í er minna af SiO, en 52% miðað við þyngd
Sjá *basalt*.

berg

1 klöpp, klettur

2 náttúrulegt *jarðefni*, kristallað eða glerkennt, fast eða laust í sér

Berg, t.d. *basalt*, *gabbró* og *setberg*, úr einni eða fleiri steindum.

Sjá *klöpp*.

bergbensli

stálþynna eða tvær samsíða lengjur af kambstáli, sem samtengja bergbolta og treysta mjög sprungið *berg*

bergboltaskífa

skífa undir ró, sem dreifir álagi á *berg* umhverfis ytri enda bergbolta

bergboltun

bergtreysting með boltum

Bergboltar festa ótraust *berg* við traustara *berg* sem liggur dýpra.

bergbrestur

bergsprunga er nefnd bergbrestur, ef engin eða óveruleg færsla hefur átt sér stað milli sprungueggjanna

bergbrigði

afbrigði *bergtegundar* greint eftir eiginleikum til mannvirkjagerðar

Bergbrigði eru allmörg, en eru flokkuð í þrjá gæðaflokka eftir eiginleikum sem eru m.a. háðir ummyndunarstigi, þéttleika og öðrum einkennum.

Dæmi um bergbrigði; *basalt*, ummyndað, þétt.

bergfræði

grein af jarðfræði, sem fjallar um myndun og ummyndun bergs, *steindir* í *bergi* og greiningu þess í *bergtegundir*

berggangur

gangur, sem hefur myndast í sprungu í jarðskorpunni

Berggangar eru oft þunn berglög og standa venjulega hornrétt við lög grannbergsins.

berggerð

Sjá *bergtegund*.

berggreining

ákvörðun á *berggerð* og *bergbrigðum steinefnis*
Greiningin er gerð til að leggja mat á gæði *bergs* til mannvirkjagerðar. Hún lýsir m.a. *bergbrigðum* þ.e. þéttleika og ummyndunarstigi efnis.

berggrunnur

fast *berg* jarðskorpunnar
Á Íslandi *gosberg* og *setberg* sem er undir jarðvegi og setlögum. Sýndur á berggrunnskortum.

berggæði

heiti yfir *styrk*, *veðrunarþol* og *slitþol steinefna*

berghlaup

skriðuhlaup, þegar stór bergfylla í fjallshlíð eða hamravegg hrynur og hleypur fram

bergkvika

hálfbráðin eða albráðin blanda *jarðefna* í jörðu niðri
Ef bergkvika storknar, myndar hún *storkuberg*.

bergmol

samheiti við *set* en hér er *gjóska* ekki meðtalin
Sundurlaust *jarðefni*, sem myndast, þegar *berg* molnar við *veðrun* og svörfun, t.d. *grjót*, *möl*, *sandur*, *sylti* og *leir*.

bergmolshrun

það, að bergmol, sem losnar vegna *veðrunar* kletta, hrynur smám saman niður

bergnáma

efnistökustaður þar sem fast *berg* er numið
Það er rifið upp með stórvirkum vinnuvélum eða losað með sprengiefni, t.d. til notkunar í mannvirkjagerð.
Sjá klapparnáma.
Er einnig notað um frágengna *námu*, sem er ekki í notkun.

bergsaflfræði

fjallar um eiginleika *bergs*, einkum að því er varðar krafta, hreyfingar, *burðarþol*, *stöðugleika* og *lekt*
Undirstöðugrein í jarðtækni.

bergskriða

skriða eftir *berghlaup* með haugum af brotnu og muldu *bergi* og öðru *bergmoli*

bergskæring

brotnám *bergs* úr vegsvæði
Gert í því skyni að bæta legu og umhverfi vegarins.

bergspenna

innri spenna í *bergi*

bergsprunga (sprunga)

brott í *berg*, hvort sem berghlutarnir hafa færst til eða ekki

bergstyrking

aðgerð, sem styrkir *berg*
Sjá bergtreysting. T.d. *grautun*.

bergtegund

gerð *bergs* eftir uppruna
Greind í flokka, *storkuberg*, *setberg* og myndbreytt *berg* og í tegundir eftir steindum og efnasamsetningu, svo sem eftir því, hve mikið er af kísilsýru (SiO₂) í berginu

bergtreysting

aðgerð til að treysta *berg*
T.d. með boltum og benslum gegn hruni. Sjá *bergstyrking*.

bergvatnsá

straumvatn, sem ekkert jökulvatn er í
Bergvatn er oftast tært. Eftir uppruna og eigindum má skipta sumum bergvatnsám annaðhvort í *lindár* eða *dragár*, en aðrar eru sambland af hvoru tveggja.

bergæð

þunnt innskotslag, sem kvíslast óreglulega um *grannbergið* og liggur venjulega út frá stærra *innskoti*

bik

órokgjarnt, límkennt og vatnsfælið efni, unnið úr *jarðolíu* en finnst einnig í *jarðbiki*

Bik er alveg eða nánast alveg leysanlegt í tólúen. Það er mjög seigfljótandi, næstum fast efni, við stofuhita.

Til hægðarauka er biki til nota í vegagerð í daglegu tali skipt í hart bik (*stungudýpt* < 250) og mjúkt bik (*stungudýpt* > 250).

bikað púkk

burðarlagsmalbik, blanda af *púkki* og *stífbiki*

Blandað í malbikunarstöð. Notað sem drenandi (gegndræpt) *burðarlag* og til styrkingar á *yfirbyggingu*.

bikbindiefni

límkennt efni sem er að mestu *bik*.

Mjög fjölbreyttur flokkur *bindiefna* sem ýmist eru unnin úr *jarðolíu* eða eru leifar af *jarðolíu* sem hefur eimast af náttúrulegum orsökum.

Undirflokkar bikbindiefna sem eru notuð í vegagerð (þ.e. *klæðingar* og *malbik*) eru m.a.; óbreytt bindiefni og *breytt bindiefni*. Breytt bindiefni eru blönduð *íaukum* og *íblendum*.

bikbundið burðarlag

safnheiti yfir *burðarlag*, samsett úr *biki* og *steinefni*

Bikbundið burðarlag er ýmist blandað í stöð eða blandað á staðnum, t.d. *burðarlagsmalbik* og *bikfest burðarlag*.

bikbundið efni

steinefni bundið með bikbindiefni

Bikbundið *slit*- eða *burðarlag*, ýmist blandað í stöð eða á staðnum.

bikbundið steinefni

bikbundið *steinefni* getur verið kald- eða heitblönduð og eru ýmist forblönduð (í malbiksstöð) eða staðblönduð (jafnhliða útlögn).

Hér kemur til greina að nota „bikið *steinefni*“ í staðinn fyrir „bikbundið *steinefni*“.

Dæmi: *Malbik*, *klæðing* og *bikbundin burðarlög*.

bikdreifari

búnaður til að dreifa bikbindiefni í fremur þunnu en jöfnu lagi á vegyfirborð

bikfest burðarlag

burðarlag úr *steinefni* sem blandað er með biki og framleitt á verkstað

Venjulega annað eða þriðja lag talið ofan frá í veghloti, 50-200 mm þykkt.

Bikfest burðarlag getur verið af ýmsu tagi, m.a. bikfyllt *púkk* (biksmygið *púkk*), froðubiksstyrking og malbikskurl.

bikinn

með ívafi af biki að meira eða minna leyti

Lýsingarorð sem vísar til bindiefnis, blöndu af bindiefni og *steinefni*, og í víðari skilningi til hverskonar efnis sem inniheldur bik.

bikleif

sá hluti bikþeytu, sem eftir verður þegar vatnið hefur skilist frá

Áður nefnt restbik.

biksmitun

þegar bindiefni vætlar upp úr bikbundnu slitlagi

Biksmitun (blæðing) er algengust í sólskini og hlýindum. Getur líka komið fram þegar rignir í nýlagða klæðingu í þungri umferð.

biksmygið púkk

einskorna púkklag, bundið með biki sem er dreift á yfirborðið, látið seytla um púkklagið og yfirborðið síðan kílt með smærra efni

Notað sem burðarlag. Bindiefnið getur verið stífbik, *punnbik* eða *þjálbik*. Efni til kílingar getur verið bikblandað *steinefni* eða malbikskurl.

bikþeyta

örblanda af biki og vatni ásamt ýruefnum

Samheiti á bikfleyti.

Bikið getur verið stífbik eða *þjálbik*. Í bikþeytu er dreifðarþátturinn oftast nær bikið en burðarþátturinn vatn. Undir vissum kringumstæðum geta orðið hlutverkaskipti

þannig að bikið verður burðarþáttur en vatnið dreifðarþáttur. Þá er bikþeytan sögð úthverf. Bikþeyta er einkum notuð til límingar (milli malbikslaga) til festunar og í klæðingar. Bikþeytur eru mjög fjölbreyttar og er skipt í fjölmarga flokka eftir eiginleikum þeirra.

bikþeytupúkk

kaldblönduð hræra af bikþeytu og púkki sem er blandað allt að þriðjungi af smærra *steinefni*.
Notað sem *lekt* burðarlag fyrir umferð allt að 15.000 ÁDU.

bindiefni

samheiti yfir efni sem loða við *steinefni* og tryggja samloðun efniskornanna
Meginflokkar bindiefna sem eru notuð í vegagerð eru sement, kalk, bik og áður fyrr tjara.
Dæmi um bindiefni eru bikbindiefni, tjörubindiefni og vatnshverf bindiefni.

Bindiefnisdreifari

vélbúnaður til að dreifa bikbindiefni eða sementi
Notaður til að dreifa bindiefni við útlögn klæðingar eða við festun burðarlags.

bjarg

1 grjót á stærðarbilinu 2-4 m
2 klettur eða standberg
blaðra í bergi
ávalt holrúm í storkubergi
Verður til, þegar þrýstingur minnkar í bergkviku, en við það losna gös úr henni og mynda gasbólur í kvikunni. Kólni kvikan hratt, storknar hún utan um gasbóluna, áður en bólan nær að losna úr kvikunni, og í storkunni verður blaðra.

blágrýti

basískt gosberg, dökkt eða jafnvel svart á lit
Blágrýtismyndunin er elsta jarðmyndun landsins, en hún varð til á miðöldum og plíósen og er því eldri en u.þ.b. 3 milljón ára.

blöðrótt berg

storkuberg með blöðrum á víð og dreif

blöndunarstöð

vélasamstæða ásamt tilheyrandi búnaði, sem gerir einsleita blöndu úr tilteknum efnum í fyrirfram ákveðnum hlutföllum
Dæmi um blöndunarstöðvar eru malbiksstöðvar, fastar eða færanlegar, og steypustöðvar.
Malbiksstöðvar blanda ýmist í skömmtum eða í samfellu.

borgengni

mælikvarði á, hversu hratt bor gengur inn í *berg* og hve mikið slit verður á borkrónu við borun í bergið

borkjarni

sívalningur, tekinn með kjarnabor úr klöpp, steypu eða malbiki í rannsóknaskyni

bormynstur

fyrirkomulag borhola og bil milli þeirra í pall-sprengingu
Markað er fyrir borholum eftir ákveðnu mynstri.
Bil milli borhola samsíða stálvegg nefnist raðabil en bil milli borhola þvert á stálvegg nefnist holubil (forsetning).
Val á bormynstri er háð nokkrum þáttum s.s. gerð *bergsins*, hvaða grjótstærð er sóst eftir, pallhæð og þvermáli holu.

bortygi

borvagn ásamt borvélum og öðrum nauðsynlegum búnaði til borunar

botn

botn í jarðgöngum eða bergskæringu

botnhleðsla

sprengihleðsla innst í borholu
Botnhleðsla er venjulega öflugri en hleðsla utar í borholunni.

botnskrið

það, að skriðaur berst fram með straumvatni

botnurð

jökulurð, sem sest að undir skriðjökli
Hún liggur eftir á yfirborði lands, ef jökullinn
hopar eða hverfur.

bólstraberg

gosberg, sem oft myndast, ef hraunkvika rennur í
vatni og storknar snögglega
Verður þá til safn af bólstrum, sem minna á
troðfulla poka. Hver bólstur er stuðlaður, og
stefna stuðlarnir sem geislar í allar áttir út frá
miðju hans. Ytra borð bólsturs er glerkennt.
Basaltbólstrar eru algengir, en líparítbólstrar
sjaldgæfir

brattlendi í vegstæði

land í og við vegstæði þar sem halli er meiri en 1:3

breytt bindiefni

bikbindiefni, hvers seigjueiginleikum hefur verið
breytt með íblendum sem ganga í efnasamband við
bindiefnið
Með íblendum er í þessu tilfelli átt við náttúrulegt
gúmmí (natural rubber, latex), gervifjölliður
(synthetic polymers).

brimbelti

svæði undan strönd, þar sem stórar öldur brotna
þegar þær berast að landi

brimbeltisrif

sandrif í brimbelti, samsíða strönd, myndað af
völdum brimöldunnar
Oft liggja fleiri brimbeltisrif en eitt samsíða
ströndinni; hið ysta þeirra nálægt ytri mörkum
brimbeltisins. Þau koma ekki upp úr sjó.

brimklif

brött eða þverhnipt sjávarströnd, sorfin af brimi

brimprep

stallur neðan við brimklif
Hann teygist með vægum halla frá rótum klifsins
út í sjóinn og er venjulega á þurru um
stórstraumsfjöru.

brimvarnargarður

steyptur eða hlaðinn garður, gerður til að sporna við
sjógangi

Venjulega gerður úr jarðvegsfyllingu með
síulagi og grjótlagi til varnar gegn brimi.

brimvarnargrjót

Brimvarnargrjót er að jafnaði stærstu flokkar
rofvarnargrjóts. Sjá rofvarnargrjót.

brimvörn

Brimvörn ver land og mannvirki gegn rofi og flóðum.
Sjá *roförn*, *grjótörn* og *ölduvörn*.

brjótur

vélbúnaður af ýmsum stærðum og gerðum til að
mylja sprengt *berg* eða laus *set*
Dæmi: Kjálkabrjótur, kónbrjótur og kastbrjótur.

brot

ósamfella í efni, sem rýrir (mjög) burðargetu og
notagildi þess

brotflötur í sprungu, sprunguflötur

flötur, þar sem *berg* hefur brotnað
Berg við brotflötinn nefnist sprunguveggur. Sjá
gjáveggur, misgengisveggur. Sprunguflötur og
sprunguveggur hafa stríkstefnu og halla með
sama hætti og *jarðlag*. Hallinn nefnist
sprunguhalli. Sjá jarðlagahalli.

brothlutfall

hlutfall brotinna og óbrotinna korna í *sýni* og segir til
um hversu stór hluti einstakra korna er alveg brotinn,
og hversu hátt hlutfall korna er alveg núíð (óbrotið)
Steinn telst alveg brotinn ef brotflöturinn er
meira en helmingur af yfirborði hans.
Brothlutfallið 50/30 þýðir að >50% steina eru
alveg brotnir og <30% alveg núnir.

brotstig

gefur til kynna fjölda *brjóta* í mulningssamstæðu, sem
steinefni hefur farið í gegnum
Mölun í þremur brjótum nefnist þriggja brotstiga
mölun.

brotstærð

mælikvarði á grjótstærð í sprengdu grjóti

bugðuá

bugðótt straumvatn, er rennur um slétt og hallalítið land, sem venjulega liggur ekki nema lítið eitt yfir rofmörkum

Bugðurnar eru samfelldar og myndaðar við hliðarrof. Vegna straumkasts við ytri hlið hverrar bugðu verður rofið misjafnt í farveginum, og því færast bugðurnar smám saman úr stað.

bundið slitlag

safnheiti fyrir slitlög úr steinsteypu, slitlög með bik sem bindiefni eða steinlögð slitlög

burðargildi

reiknað *burðarþol* vegar

burðargildaðferð

norsk aðferð til að reikna burðargetu vegar

Með því að margfalda saman þykkt tiltekins lags í yfirbyggingu vegar og burðarvísi (álagsdreifistuðul) þess fæst burðargildi lagsins. Samanlagt burðargildi allra laga í yfirbyggingu vegarins er *burðarþol* hans. Sjá lýsingu á indeksmetode í Haandbok 018

burðarlag

lag í yfirbyggingu veghlots milli styrktarlags og slitlags eða styrktarlags og *burðarlagsmalbiks*. Burðarlagi er stundum skipt í tvennt, efri og neðri hluta burðarlags. Það er ýmist óbundið eða bundið og þá yfirleitt með biki eða sementi.

burðarlagsefni

steinefni í burðarlag vegar sem fullnægir ákveðnum kröfum um efniseiginleika

burðarlagsmalbik

malbik undir slitlagi

Blandað í stöð úr fremur grófu *steinefni* og stífbiki. Bindiefnisinnihaldið er gjarnan haft lægra en í slitlagsmalbiki til að draga úr líkum á skriði.

burðarþol

1 ending og hæfi vegar til þess að bera ökutæki, sem eftir honum fara, án þess að aflagast

Við mat á burðarþoli vegar er jafnan miðað við álag einstakra öxla og heildarþunga farartækis.

2 niðurstaða í mælingu t.d. með falllóði eða *plötuprófi*.

CBR-próf

rannsóknaraðferð til að meta burðareiginleika *steinefnis* til vegagerðar, meðal annars áhrif vatns á þann eiginleika

dagskýrsla

skrifleg greinargerð um daglega framvindu verks
Yfirleitt er um að ræða útfyllt eyðublöð.

díabas

basískt gangberg, fínkorna, venjulega dökkt eða gráleitt

díll

allstór kristall í glerkenndu, dulkorna eða fínkorna storkubergi - myndast í bergkviku, áður en hún kemur upp úr iðrum jarðar.

dílótt berg

storkuberg, sem í eru dílar á víð og dreif

díórít

ísúrt djúpberg, smákorna, mjög dökkt á lit

djúpberg

storkuberg, sem myndast við hæga storknun bergkviku djúpt í jarðskorpunni

djúprof

árrof, sem verður á botni farvegjar

dragá

bergvatnsá, sem á sér ekki glögg upptök, en verður til úr mörgum sytrum í lækjardrögum, þar sem berggrunnur er fremur þéttur

Vatnið er yfirleitt tært, en verður gruggugt í hláku eða miklum rigningum. Þá vaxa dragár mjög. Hiti vatnsins breytist eftir lofthita.

drymilurð

ávalur hæðarhryggur, er verður til sem botnurð undir skriðjökli og er að jafnaði úr jökulruðningi Langás hryggjarins hefur sömu stefnu og jökulskriðið. Drymill er dregið af írsk-gelíska orðinu druim með líkum hætti og drumlin á ensku. Druim er hæðarhryggur. Drymilurð er hæðarhryggur, orðinn til sem jökulurð.

dulkorna berg

kristallað *berg*, þó með svo smáum kristöllum, að þeir sjást alls ekki berum augum, minni en 0,02 mm

dúklögn

það að koma þunnum dúk, ofnum úr gerfiefni, fyrir í mannvirki

Dúkurinn kemur í stað síulags í veghloti eða stíflugarði, en má líka nota til styrkingar.

eðjuhlaup

skriðuhlaup, þegar eðja hleypur fram

Með eðju er þá átt við mjög blautan og tiltölulega finkorna jarðveg, er rennur sem vökvi, ef hann hreyfist niður brekku. Eðjuhlaup er millistig milli jarðvegshlaups og straumvatns með miklum aurburði. Slík hlaup bera með sér grjót og leita oft í farvegi, sem þegar eru til í brekkunni.

eðjuskriða

skriða eftir eðjuhlaup

Hún er venjulega grynri og sléttari en jarðvegs-skriða og breiðist yfir víðara svæði, ef hlaupið stöðvast á jafnsléttu. Með fram farvegi hlaupsins liggja tíðum hrannir úr grófasta efni þess.

efja

styrktarblanda, sem þrýst er inn í sprungur í bergi, til þess að auka þéttleika og styrk þess

(so) það að þrýsta eða dæla styrktarblöndu (efju) inn í sprungur í bergi, til þess að auka þéttleika og styrk þess

Sjá *grautun* og *grauta*.

efjun

athöfnin að þrýsta styrktarblöndu (efju) inn í sprungur í bergi, til þess að auka þéttleika og styrk þess

efnahvarfarof

rof, sem verður með þeim hætti, að efni, sem losna úr jarðefnum við efnahvarfaveðrun, skolast brott uppleyst í yfirborðsvatni og jarðvatni

efnahvarfaset

flokkur settegunda, sem verða til við efnahvörf eða þegar steindir myndast við útfellingu úr efnaupplausnum

Dæmi: kalklög, saltlög.

efnahvarfaveðrun

það, að *jarðefni* veðrast við efnahvörf, þegar þau komast í snertingu við vatn eða önnur efni, sem tíðast eru uppleyst í vatni

efniseftirlit

mat á eiginleikum efnis til mannvirkjagerðar og samanburður við kröfur sem til þess eru gerðar

Dæmi: Mæling á *steinefni* og samanburður við tilsvandandi kröfur. Vottorð framleiðanda gegnir sama hlutverki.

efnisgerð

tegund *steinefnis*, sem notað er við vegagerð

Eigindir steinefnis eru mismunandi og er efninu skipt í þrjá meginflokka:

1. *set* (efni úr setmyndunum),
2. *storkuberg* (efni úr storkubergi),
3. endurnýtt efni (endurunnin efni).

Efnisgerðirnar eru flokkaðar í undirflokka eftir vinnslu efnisins. Ástæðan fyrir flokkun efna í efnisgerðir er að eiginleikar þeirra eru misjafnir og því eru oft gerðar mismunandi kröfur til efnis eftir því hver efnisgerðin er og hvernig vinnslu hefur verið háttað.

efnisgæði

eiginleikar *steinefnis* sem lýsa því hvort eða að hve miklu leyti steinefnið uppfyllir tiltekna kröfur
Sjá efniskrafa.

efnishaugur

birgðir af *steinefni* (unnu eða óunnu) sem hefur verið *haugsett* til geymslu um lengri eða skemmri tíma

efniskrafa

krafa um lágmarksgæði *steinefnis*, til að efnið teljist hæft til fyrirhugaðrar notkunar

Dæmi um efniseiginleika, sem gerðar eru kröfur til, eru *styrkur*, *veðrunarþol* og *slitþol*.

efnislýsing

lýsing á eiginleikum efna í vegstæði og námum

efnisrannsókn

prófun á efnum samkvæmt viðurkenndum forskriftum, prófunarstöðlum, til að skera úr um efniseiginleika, svo sem styrk, *veðrunarþol*, *kornalögun* og *sáldurferil*.

efnistaka

brottnám *steinefna*, *bergs* eða lausra *setlaga*, til notkunar við mannvirkjagerð

efnistökusvæði

afmarkaður hluti námusvæðis eða skæringar, þar sem verið er að taka *steinefni* hverju sinni

efnisvinnsla

framleiðsla *steinefna* sem hæfir fyrirhugaðri notkun
Vinnslan tekur meðal annars til flokkunar, þvottar, mölunar og sigtunar *steinefna*.

efnisvottorð

skrifleg staðfesting á eiginleikum efnis til mannvirkjagerðar

efnisvottun

staðfesting á eiginleikum efnis til mannvirkjagerðar

efri flokkunarstærð

möskvastærð (táknun með D) í sigti sem viss hluti *steinefnis* smýgur, oft 80-90 %

Þetta hugtak er, ásamt *neðri flokkunarstærð*, notað til að skilgreina stærðabil sem megnið af

steinefni fellur í með hæfilega ákvörðuðum frávikum. Sjá staðal ÍST EN 13242.

efri stærðarmörk

möskvastærð í sigti sem 98 þungaprósent af efninu smjúga

Sjá *stærstu steinar*. Táknun með D'98.

eftirlit

felst í samanburði á kröfum til verklags, eiginleika viðfangs og upplýsingum, sem fengar eru með mælingum, skoðunum eða prófunum

Dæmi: Samanburður á sáldurferli sýnis af burðarlagi og kröfum í verklýsingu.

Sammanburður á kostnaðaráætlun og raunkostnaði. Sammanburður á niðurlögn ræsa og fyrirmælum í verklýsingu.

Oft notað um þá sem sinna eftirliti.

eftirlitsaðferð

aðferð sem notuð er við *eftirlit* á tilteknum þætti í mannvirkjagerð

Dæmi: Talning á yfirferðum valta.

Þrír meginflokkar eftirlitsaðferða eru, eiginleikaprófun á rannsóknastofu og á verkstað (analyse- og mæleteknisk kontroll), *sjónmat* (visuell kontroll) og *eftirlit* með nákvæmni í legu (*rúmeftirlit*) (geometrisk kontroll)

eftirlitsáætlun

áætlun um hvernig *eftirlit* verkkaupa verður framkvæmt í viðkomandi verki

Verkkaupi gerir eftirlitsáætlun. Þar kemur fram hvernig fylgst verður með að gæðakröfur verkkaupa séu uppfylltar.

eftirlitsmaður

sá sem athugar hvort tiltekin ákvæði í verklýsingu, lögum og reglugerðum séu uppfyllt

Safnar niðurstöðum saman, vinnur úr þeim og birtir.

eftirlitsmæling

mæling til staðfestingar á tilteknum eiginleika eða legu mannvirkis

Dæmi: Burðarþolsmæling, hæðarmæling.

eftirlitsniðurstöður

greinargerð um niðurstöður prófana og annars eftirlits ásamt ákvörðunum í kjölfarið

eftirlitspróf

próf eða rannsóknir sem gerðar eru til að meta verk- og *efnisgæði*

Prófin geta verið *sjónmat* en einnig flóknari efnispróf eða rannsóknir gerðar á rannsókn-arstofum.

eftirlitsskjal

skjal sem verkkaupi leggur fram í byrjun verks
Í skjalinu felst eftirlitsáætlun, dagbók ásamt eyðublöðum til úttekta á til dæmis klæðingum, sementsfestun og malbiki.

eftirlitsskráning

kerfisbundin skráning og vistun upplýsinga sem verða til við *eftirlit*

eftirlitsviðfang

atriði sem *eftirlit* beinist að
Viðföngum er oft skipt í flokka til hægðarauka á þann veg að eftirlitið verður einsleitara innan hvers flokks en ella. Slík flokkun getur verið staðsetningar-, steypu-, lagna-, slitlags-, jarðtækni-, þjöppunareftirlit o.s.frv.

eftirþjöppun

rúmmálsminnkun (samþjöppun) í vegagerðarefni fyrir áhrif umferðar eða undan eigin þunga eftir að gengið hefur verið frá því endanlega í veginum

eiði

rif eða landræma, sem tengir eyju við land eða tvær eyjar saman og er venjulega úr sandi og *möl*, myndað við strandburð

Grandi hefur svipaða merkingu og eiði.

eiginleikar fínefna

efniseiginleikar sem lýsa þeim hluta *steinefnis* sem er með smærri korn en 0,063 mm

Dæmi um eiginleika; *þjálni*, magn *myldis* og holrýmd í mélu.

eiginleiki

einkennandi sérkenni

einskorna

þegar kornastærðir (*steinefna*) liggja að mestu á þröngu bili

Aths. 1: Eiginleiki getur verið eðlislægur eða eignaður.

Aths. 2: Eiginleiki getur verið eigindlegur eða megindlegur.

Aths. 3: Til eru nokkrir flokkar eiginleika (efnislegir, skynræmir, tímatengdir, tengdir notagildi).

Sjá ÍST EN ISO 9000.

eldborg

hringlaga klepragigur, brattur að utan og innan, með mjóum gígri

eldfjall

fjall, sem hlaðist hefur upp úr gosefnum, er komið hafa úr gosopi í fjallinu sjálfu

Í daglegu tali er fjall ekki nefnt eldfjall, nema augljós merki séu þar um gos, t.a.m. eldgígur eða *hraun*.

eldgígur, gígur

skárlaga lægð með gosopi eða með ummerkjum eftir gosop í botni

eldgos

sá viðburður, að bergkvika og önnur gosefni koma upp á yfirborð Jarðar

Sjá eldvirkni, bergkvika, gosefni.

eldhryggur

ílangt, hryggslaga eldfjall með gossprungum eftir fjallshryggnum endilöngum

Fjallið hefur hlaðist upp úr hraunum og gjósku á víxl í mörgum eldgosum.

eldkeila

uppmjótt eldfjall, sem hlaðist hefur upp úr hraunum og gjósku á víxl í mörgum eldgosum

eldsprunga, gossprunga

sprunga, sem eldgos hefur komið upp úr

eldstöð

staður, þar sem eldgos er eða hefur orðið

eldvarp

hóll eða hæð, sem orpist hefur upp við gosop
Eldvarp verður venjulega til í einu eldgosi.

eldvirkni

þau náttúruferli í heild, sem eiga sér stað, þegar bergkvika og önnur gosefni koma upp á yfirborð jarðar eða nálægt því

endurnýtt malbik

malbik sem er notað á nýjan leik, oftast sem burðarlagsefni eða sem hráefnishluti í nýtt *malbik*
Endurnýtt malbik fellur til við losun og uppmokstur á malbiki eða fræsingu á slitlögum. Notkunarmöguleikar þess eru fjölbreyttir. Það er m.a. notað í burðarlag, stundum styrktarlag, og er þá kurlað. Því er líka blandað saman við nýtt malbik í blöndunarstöð en yfirleitt í takmörkuðu hlutfalli. Það má líka blanda með viðbótarbindiefni á staðnum og nota sem slit-eða burðarlag. Blöndunarferlið getur ýmist verið heitt eða kalt.
Endurnýtt *malbik* gengur einnig undir nafninu endurunnið *malbik*.
Sjá ÍST EN 13108-8.

Evrópustaðlar

safn staðla sem þjóðir Evrópu hafa samþykkt að taka í notkun

Þessu samþykki fylgir jafnframt kvöð um að fella um leið úr gildi eigin staðla um sama efni.
Hérlendis hafa Evrópustaðlar forskeytið ÍST EN.

eyri

lítið og lágt nes, sem gengur út í sjó eða stöðuvatn
Það er venjulega myndað úr *möl* og sandi við strandburð. Önnur heiti eru oddi og tangi.

farg

tímabundið viðbótarálag (á veg) til að flýta sigi
Gjarnan úr *steinefni* sem stenst kröfur til styrktarlags.

ferskt berg

berg með *steindum* sem hafa ekki náð að ummyndast yfir í aðrar steindir svo sem leirsteindir
Sjá *ummyndun*.

festun

styrking jarðefna með íblöndun bindiefna á verkstað
Tilgangurinn er m.a. að auka burðargetu jarðefnis. Bindiefninu er blandað í jarðefnið sem síðan er jafnað út og valtað. Algeng íblöndunarefni eru sement og bik.

festun undirstöðu

samheiti aðgerða, sem auka burðargetu vegbotns

fiskiolía

olía unnin úr fiskifitu
Dæmi: Lýsi.

finefnahlutfall

þyngdarhlutfall efnis með smærri korn en 0,063 mm í *sýni af steinefni*
Hlutfallið er ýmist miðað við allt sýnið eða þann hluta sem smýgur tiltekið sigti, t.d. 22 eða 63 mm.

finefni

smágert *steinefni* í *leir* og syltarstærðum, úr smærri kornum en 0,063 mm

fínhrýfi (microtexture)

lítt sýnilegar ójöfnur í yfirborði *slitlags* með bylgjulengdir allt að 0,5 mm og dæmigerða sveifluvídd á bilinu 0,001-0,5 mm

Fínhrýfi ræðst einkum af yfirborðsáferð steina í yfirborði slitlags. Það hefur, ásamt *grófhrýfi*, afgerandi áhrif á hemlunarviðnám slitlagsins en hefur ekki áhrif á akstursþægindi.

fínkorna berg

berg með fíngerðum kristöllum, sem sjást yfirleitt berum augum, innan við 1 mm að stærð

fínmölun

mölun á steinefni í smáar stærðir [í vegagerð]
Gjarnan minna en 22 mm flokkunarstærð.

fínpúkk

steinefni, úr sprengdu eða rippuðu *bergi*, innan stærðabilsins 4-80 mm
Sjá *púkk* og *grófpúkk*.

fjaður

sú eigind ýmissa efna, að verði breyting á formi þeirra af völdum krafts, fá þau sjálfkrafa fyrra form sitt, ef krafturinn hættir að verka
Þá fjaðrar efnið.

fjaðurefni

efni, sem getur fjaðrað

fjaðurkraftur

innrænn kraftur, sem verður til í fjaðurefni, þegar kraftur verkar á efnið og veldur formbreytingu á því
Fjaðurkrafturinn verkar gegn formbreytingunni.

fjaðurorka

orka, sem efni geymir, ef í því verkar fjaðurkraftur
Fjaðurorka er ein tegund mættisorku.

fjara

landræma á strönd stöðuvatns eða sjávar, sem er mótuð af hreyfingum vatnsins og venjulega þakin seti úr sandi, *möl* og grjóti
Sjávarfjara telst að jafnaði það svæði, sem við stórstreymi er undir vatni á flóði og á þurru, þegar lágsjávað er.

fjöðrun

formbreyting fjaðrandi efnis

fjöldi yfirferða með valta

tilgreinir hversu oft *valti* hefur farið yfir hvern einstakan blett í lagi (t.d. burðarlagi) vegar
Notað sem mælikvarði á völtun. Hægt að telja með GPS-staðsetningarbúnaði.

fjölliða

stór sameind úr einni eða fleiri tegundum einliða
Ýmis konar fjölliður eru notaðar sem íblendi í bikbindiefni, einkum til að breyta hitaháðri hegðun þess, þanþoli eða viðloðun. Algengar fjölliður til þessara nota eru styren-butadien-styren (SBS), styren-butadien-rubber (SBR) og ethylene vinyl acetat (EVA). Bindiefni blandað fjölliðum kallast breytt bik. Dæmi: prótín, fjölsykrur, náttúrugúmmí og gervigúmmí.

fjölliðubik

bik, breytt með lífrænum fjölliðum, einni eða fleiri

fjölliðubikþeyta

bikþeyta með dreifðarþátt úr fjölliðubiki
Bikþeytan getur verið breytt með fjölliðum eða mjólkursafa úr plöntum.

fjörukambur

lágur hryggur úr sandi, *möl* og stundum grjóti, sem brim hefur hrúgað upp ofan við efri fjörumörk

fjöruset

set í fjöru og fjörukambi

fláafleygur

fleygur í *veghloti*, utan við berandi hluta vegar
Gerður til að draga úr bratta vegfláa í öryggisskyni.

fláafrágangur

mótun, sáning, græðsla eða önnur vörn á veg- og skæringarfláa, til að draga úr rofi

fleygað púkk

steinefni í burðarlagi, fleygað með *fínpúkki* til þess að auka *stæðni* lagsins
Einnig gert til að þétta og slétta yfirborðið.
Sjá *púkk*.

fleygskæra

innskæring í *berg*, með samleitnum borholum

fleygur

lag sem þynnist til endanna [í vegagerð]

flikruberg

gosberg, sem verður til við það, að glóðheit gjóska berst í eldskýi úr gosstöð og er enn svo heit, þegar hún sest að á jörð, að hún rennur saman og myndar fast *berg*

Í því má oft sjá ílanga bletti, flikrur, öðruvísi á lit en aðalefni bergsins.

flokkað efni

steinefni, flokkað með þeim hætti að það spanni tiltekið bil kornastærða
Dæmi 8/16 mm.

flokkun

sundurgreining *steinefnis* eftir kornastærðum
Gert með minnst tveim sigtum, með eða án undanfarandi *mölunar*.

flokkunarstærð

möskvastærð sem afmarkar meginhluta *sáldur-ferils steinefnis*
Stærðarflokki steinefnis er lýst með tveim flokkunarstærðum, efri (D) og neðri (d).
Sjá *efri flokkunarstærð* og *neðri flokkunarstærð*.

flutningslengd (flutningsvegalengd)

vegalengd sem efni er flutt
Um margs konar efni getur verið að ræða, svo sem malarefni, byggingarefni, snjó o.fl.

flutningstönn

íbjúg ýtutönn
Notuð til að flytja efni langa leið með jarðýtu.
Stundum nefnd grjóttönn eða U-tönn.

flæðimark

hæsta rakagildi sem efni getur haft án þess að missa *þjálni* sína og flæða
Rakastig fínefnaríks steinefnis, leirs eða syltis, þegar efnið missir samloðunareiginleika sína.

fok

það, að vindur feykir til jarðefnum

foksandur

1. *sandur* ásamt fingerðara efni, sem er að fjúka
2. fokset, sem er að mestu úr sandi með hlutfallslega jafnri *kornastærð*
Fokset myndar oft sandhóla.

fokset

bergmolsset, sem hefur myndast við *veðrun* og svörfun og borist með vindi, þangað sem það hefur sest að
Setið er oftast lagskipt.

forbrjótur

fyrsti *brjótur* í *mölunarsamstæðu*, yfirleitt kjaftbrjótur (kjálkabryótur)

forbrotið efni

steinefni sem hefur farið í gegnum *forbrjót* en enga frekari vinnslu
Dæmi um stærðarflokka: 0/90 og 0/125.

formsprenging

aðferð til að ná fram ákveðinni áferð eða lögun á sprengdum fleti
Ein gerð formsprengingar er "presplitting"

forskrift

skjal þar sem sett eru fram fyrirsmáli
Forskrift getur tengst starfsemi (t.d. verklagsregluskjal, forskrift fyrir ferli og forskrift fyrir prófanir), eða vörum (t.d. vörulýsing, frammistöðuforskrift og teikning). Oft sett fram í verklýsingu.
Sjá ÍST EN ISO 9000.

framburðarefni

uppleyst og föst *jarðefni*, sem vatn eða jökull ber með sér

framburðarruni

magn af framburðarefni, sem berst á tímaeiningu gegnum þversnið í farvegi
Magnið er mælt eftir þyngd eða rúmmáli.

framburðarruni uppleystra efna

magn uppleystra árframburðarefna, sem berst á tímaeiningu gegnum þversnið í farvegi straumvatns

framburður

það, að vatn eða jökull flytur með sér framburðarefni

framburður uppleystra efna

það, að uppleyst efni berast fram í straumvatni

framgangur

framvinda verks borin saman við verkáætlun

framkvæmdaraðili

við námuvinnslu: sá sem ætlar að nýta og hefur rétt á að nýta efni á efnistökusvæði. Framkvæmdaraðili þarf að hafa umboð frá námurétthafa til að geta numið efni.

framkvæmdareftirlit

kerfisbundnar athuganir, m.a. á vinnubrögðum, efnisgæðum og auðlindanotkun meðan á framkvæmdum stendur

framkvæmdarleyfi

leyfi til framkvæmda í samræmi við skipulag sem ekki eru háðar ákvæðum laga um mannvirki.

Allar framkvæmdir sem teljast meiriháttar, hafa áhrif á umhverfið og breyta ásýnd þess skulu vera í samræmi við skipulagsáætlanir. Óheimilt er að hefja slíkar framkvæmdir nema fyrir liggi samþykki leyfisveitanda um útgáfu framkvæmdarleyfis og að framkvæmdarleyfi hafi verið gefið út.

framkvæmdarmæling

mæling á rúmlegu mannvirkis á ýmsum stigum framkvæmdar

Rúmlega, nýyrði fyrir legu í plani og hæð.

framkvæmdarstig

tilfallandi steinefnarannsóknir á framkvæmdarstigi, hafi þær brugðist á fyrri stigum

Sjá *stig í verkferli efnisrannsókna*.

framleiðsla steinefna

1 hverskonar vinna við *steinefni* svo sem losun,

mölun, sigtun, þvott o.s.frv., á *steinefni*

2 *steinefni*, að framleiðslu lokinni

framleiðslueftirlit

felst í að bera eiginleika afurðar saman við kröfur

framleiðslustig

vinnsla steinefna og rannsóknir á þeim

Sjá *stig í verkferli efnisrannsókna*.

framleiðsluvottorð

skrifleg yfirlýsing um innihald og eiginleika vöru

framvinduettirlit

vöktun á framgangi verks

frábrigði

það að uppfylla ekki kröfu

Sjá ÍST EN ISO 9000.

frágangur vinnusvæðis

jöfnun og frágangur á aflögðum námum, og svæðum við hlið vegar sem raskað hefur verið

frákastefni

efni sem ekki nýtist í tiltekna framkvæmd

frávik

mismunur á mældu gildi og fyrirskipuðu gildi

frávikaskýrsla

skrá yfir atriði sem ekki eru í samræmi við fyrirmæli
Hluti af gæðastýringu á verki. *Frávik* geta verið
frá kröfum útboðsgagna eða verklagsreglum.

frávikstilboð

tilboð sem leysir þarfir kaupandans á annan hátt en
gert er ráð fyrir í tæknilegri lýsingu útboðsgagna og
uppfyllir jafnframt lágmarkskröfur þeirra

freramörk

þykkt jarðvegs sem að jafnaði frýs að vetrarlagi
Freramörk má skilgreina nánar með líkum, t.d.
20, 50 eða 100 ára freramörk.

freri

frosin jörð

froðubik

óstöðug blanda af biki og vatni
Bikið (stíf- eða *þjálbik* er hitað upp í 160-170 °C
og bætt í það 2-4 % af vatni svo að það freyðir
stutta stund og á meðan er því blandað saman
við *steinefni*. Froðubik er einkum notað við festun
á burðarlagi samhliða fræsingu.

froðumalbik

Froðumalbik má nota í burðarlag og sem *slitlag* á
vegi með umferð undir 1500 ÁDU.

frost

hitastig undir frostmarki

frostbrigð

1 hneigð jarðefnis (bergmols) til að mynda íslinsur
2 mælikvarði á hvort og hversu frostbrigt/frostnæmt
jarðefni er

Íslinsur myndast því aðeins í bergmoli að
bergmolið sé nægilega fínefnaríkt til að mynda
hárpípur og hárpípur í bergmolinu hafi óheftan
aðgang að vatni.
Sjá *frostnæmi*.

frostbrigður vegur

vegur þannig gerður að frost nær niður í frostnæma
yfirbyggingu eða vegfyllingu

frostbrigt jarðefni

jarðefni sem dregur vatn upp í frosna hlutann og
missir *burðarþol* þegar ísinn þiðnar
Sjá frostvirk *jarðefni*. Áður var notað frostnæmt
jarðefni.

frostdýpi

fjarlægðin frá yfirborði að neðra byrði frosins
jarðefnis

frosteinangrun

frostvörn með notkun einangrunarefna

frostheildi

margfeldi af fjölda daga á ári með meðalhita neðan
við frostmark, og meðalhita sömu daga
Frostheildi er mælt í gráðudögum
(dagar x °C).

frostlyfting

hækkun á yfirborði lands, sem stafar af frostþenslu í
undirliggjandi, frostnæmum efnum

frostmark

hitastig vatns þegar það er að frjósa eða bráðna, við
0° á Celsíus
Einnig nefnt bræðslumark.

frostnæmi

sjá *frostbrigð*

frosttryggur vegur

vegur, þannig gerður að frost nær ekki niður í
frostnæmt efni við hámarks frostheildi

frostvarnarlag

lag í *yfirbyggingu*, næst undir *styrktarlagi*, sem ætlað
er að einhverju eða öllu leyti að hindra að frost hlapi
niður í frostnæmt efni

frostvirkt jarðefni

jarðefni sem dregur vatn upp í frosna hlutann og missir *burðarþol* þegar ísinn þiðnar
Sjá frostbrigt *jarðefni*. Áður var notað frostnæmt *jarðefni*.

frostþol

hæfileiki steinefnis til að standast víxlverkun frosts og þíðu án þess að molna niður og tapa burðarþoli
Efni er frostþolið ef það er ekki vatnsdrægt og þenst ekki út þegar það frýs.

fræsa

tæta ofan af malbiki með tenntum valsi (fræsara)
Gert til að slétta yfirborðið eða lækka það og mynda fals fyrir nýtt *slitlag*.

fræsing

verknaðurinn að fræsa

fullgilding

staðfesting á því, með framlagningu hlutlægra sannana, að tiltekna kröfur vegna tiltekinnar fyrirhugaðra nota hafi verið uppfylltar

fylling

Sjá *vegfylling*.

fyllingarbyrði

yfirborð *vegfyllingar*

fyllingarflái

flái fyllingar
Hér er bæði átt við yfirborð fláa og halla hans.

fyllingarhæð

þykkt fyllingar í miðlínu vegar

fyllingarmagn

rúmmál jarðefna, sem mynda vegfyllingu

fyrirmæli

bindandi ákvæði
Orðið „fyrirmæli“ og orðasambandið „að mæla fyrir um“ er notað án frekari skýringa um öll

bindandi fyrirmæli verkkaupa eða eftirlits og öll fyrirmæli í verksamningi, verklýsingu, sérverklýsingu og uppdráttum eins og við á hverju sinni.

færiband

belti til færslu á jarðefnum [vegagerð]
Steinefni er flutt á færriböndum milli framleiðslueininga í vinnslusamstæðu, þ.e. frá forbrjót yfir á eftirbrjót og hörpu og þaðan út í hauga. Færribönd eru einnig notuð til að flytja efni úr jarðgöngum.

færsla

ef efnisögn hreyfist frá einum stað á annan, er færsla beina leiðin milli staðanna án tillits til þess, hvaða leið ögnin fer milli þeirra

gabbró

basískt, stórkristallað *djúpberg* sem hefur storknað hægt á miklu dýpi

galli

það að *krafa* er tengist fyrirhugaðri eða tilætlaðri notkun er ekki uppfyllt
Ath. 1: Munurinn milli hugtakanna "galli" og "*frábrigði*" er mikilvægur þar sem hann hefur lagalega þýðingu, sérstaklega í sambandi við skaðsemiábyrgð. Af þessum sökum ætti að nota hugtakið „galli“ af sérstakri varúð.
Sjá ÍST EN ISO 9000.

gangberg

storkuberg, sem myndast við storknun bergkviku í sprungu eða milli laga ofarlega í jarðskorpunni

gangur

innskot, sem myndar *jarðlag*
Sjá berggangur og laggangur.

gátlisti

listi yfir atriði sem þarf að gaumgæfa

gervígur

hóll úr hraungjalli á stað, þar sem hraunkvika hefur runnið yfir votlendi eða grunnt vatn

Vatnsgufa undir hraunkvikunni veldur því, að kvikan verður að gjalli, sem þeytist upp og safnast í hóla. Dæmi: Rauðhólar við Reykjavík.

gígaröð

röð eldvarpa, sem orðið hafa til við það, að gosið hefur á aðgreindum stöðum í eldsprungu

gígrimi

hryggur úr gjósku, sem hlaðist hefur upp umhverfis gosop í eldgosu og myndað gígþarm

gjallgígur, gíghóll

eldvarp, sem hlaðist hefur að mestu upp úr lausu hraungjalli

gjóska

laus gosefni úr bergkviku sem þeytast upp í loft úr gjósandi eldstöð við það að gas losnar úr kvikunni

gjóskuset

set úr gjósku frá gjósandi eldstöð

Sbr. gjóska, gosaska, vikur, *móberg*, flikrúberg.

glerkennt berg

storkuberg, sem hefur storknað svo hratt, að kristallar hafa ekki náð að myndast.

gosaska

gjóska úr smágerðum glerkenndum kornum, minni en 2 mm í þvermál

gosberg

storkuberg, sem myndast við storknun hraunkviku ofan jarðar, einnig í lofti eða vatni

gosdyngja, dyngja

bungulaga, hallalítið og víðáttumikið eldfjall, sem verður til úr þunnfljótandi basalhraunkviku

gosefni

sameiginlegt heiti á efnum, sem koma upp í eldgosum, þegar bergkvika nær yfirborði

Þau skiljast þá sundur í gaskennd eða reikul gosefni (gös, vatn), laus gosefni (gjósku) og föst gosefni (*hraun*, gosberg).

GPS staðsetningarbúnaður

tæki sem tilgreinir staðsetningu í hnítum með aðstoð gervihnatta

grafa

vélknúð tæki með bómu til að moka *jarðefni*

granít

súrt djúpberg, grófkorna, venjulega ljósgrátt eða rauðleitt með dökkum yrjum

grannberg

berg, sem er umhverfis innskotsberg og er eldra en það

granófýr

súrt gangberg, fínkorna eða meðalkorna, ljósleitt

grautun

1 þétting eða styrking með sementsefju

2 fylling í kapalrör í spenntri steinsteypu

Grautun eða sementsídæling er fólgin í því að dæla blöndu af vatni og sementi, oft með íblendi eða íauka, undir miklum þrýstingi gegnum borholur í bergvegg til að fylla sprungur og önnur holrými og til að verja spennukapla gegn tæringu. Stundum er sett kísilryk í blönduna, og stöku sinnum ýmis konar íblendi sem auka smeygni hennar, flýta fyrir hörðnun eða þenja blönduna þegar hún harðnar. Samsetning blöndunnar er valin með hliðsjón af aðstæðum.

grágrýti

basískt gosberg, gráleitt *basalt*

Grágrýtismyndunin varð til á ísöld, kvarter, og er því yngri en u.þ.b. 3 milljón ára og eldri en u.þ.b. 0,7 milljón ára.

grenndargróður

ríkjandi gróðurfar í næsta nágrenni framkvæmdar

grettistak

- 1 grjót á stærðabilinu 500-1000 mm
- 2 grjót sem verður eftir þegar jökull bráðnar

gripskófla

ámokstursskófla, sem er opnuð og síðan lokað til að fylla hana

Krumla í tveim innbyrðis hreyfanlegum hlutum sem opna hana (við losun) og loka (til að fylla hana). Notuð m.a. til að moka lausum jarðefnum eða tína upp stóra steina.

grjót

samsafn af allstórum steinum

grjóthrun

atvik þegar grjót losnar úr bergi og fellur niður
Grjóthrun verður jafnan úr klettum og stöku sinnum í jarðgöngum.

grjótkassi

kassalaga net, fyllt með grjóti
Til varnar ofanflóðum eða stoðveggir. Ýmist úr stáli eða gerviefni.

grjótnáma

staður, þar sem grjót er tekið til vinnslu

grjótöörn

hleðsla úr grjóti til að hindra rof af völdum vatns, vinda eða sjávar
Sjá *rofvörn*, *sjóvörn*, *ölduvörn*, *brimvörn* og *varnargarður*.

grop

hlutfallið á milli rúmtaks *gropa* í efni og heildarrúmtaks efnis
Venjulega táknað í %.

gropa

smábert holrúm í efni

gropinn

að gropur eru dreifðar víðs vegar um efni
Orð svipaðrar merkingar eru blöðróttur og holóttur.

gropumalbik

heitblandað slitlagsmalbik með gisinn sáldurferil
Vegna mikillar holrýmdar (15-20 %) á yfirborðsvatn tiltölulega greiða leið gegnum slitlagið og út til hliðanna, sem stuðlar að umferðaröryggi. Gropumalbik hefur einnig gott hemlunarviðnám, góða ljóstæknilega eiginleika og dregur úr umferðarhávaða.
Sjá ÍST 13108-7

grófhryfi (macrotecture)

sýnilegar en smágerðar ójöfnur í yfirborði *slitlags* með bylgjulengdir á bilinu 0,5-50 mm og dæmigerða sveifluvídd á bilinu 0,1-20 mm.

Grófhryfi ræðst af afstöðu steina hvers til annars í yfirborði slitlags og að hve miklu leyti efja fyllir upp í bil á milli þeirra. Grófhryfi með stuttar bylgjulengdir dregur úr veghljóði en það eykst síðan með vaxandi bylgjulengdum. Grófhryfi hefur jákvæð áhrif á hemlunarviðnám með því að veita burtu vatni þar sem hjólbarði og vegyfirborð mætast.

grófkorna berg

berg með kristöllum, sem flestir eru stærri en 5 mm

grófmölun

mölun efnis, oftast í einum *brjóti*, þannig að *stærstu steinar* verði af hæfilegri stærð til nota í viðkomandi lagi vegar
Dæmi: 0/250 mm.
Sjá *forbrotið efni*.

grófpúkk

steinefni, úr sprengdu eða rippuðu *bergi*, innan stærðabilsins 80-300 mm
Sjá *púkk* og *fínpúkk*.

grunneiginleikar bergs

grunnþættir í uppbyggingu og eiginleikum *bergs*
Eru háðir öllum þáttum í uppbyggingu bergsins svo sem efnasamsetningu, gerð *steinda*, *kristalbyggingu*, *kornastærð*, þéttleika, sprungum, straumflögun o.fl. en allir þessir þættir geta haft áhrif á *berggæðin*.

grunneiginleikar steinefnis

grunnþættir í eiginleikum *steinefnis*

Eru ásýnd *bergs*, *berggæði* o.fl. sem ásamt *kornadreifingu* eru ráðandi varðandi gæði efnisins þegar það hefur verið lagt út og þjappað í vegi.

grunnvatn

jarðvatn, sem fyllir holur og glufur í jarðlögum, hefur ákveðið vatnsborð og vatnsþrýsting, sem er jafn eða meiri en þrýstingur lofthjúps jarðar

grunnvatnsborð

efri mörk *grunnvatns*, en neðan þeirra er jörð mettuð vatni

Yfirborð vatnsforða undir yfirborði jarðar.

Yfirborð stöðuvatns samsvarar grunnvatnsborði á sama stað.

grynning

svæði á botni sjávar, stöðuvatns eða straumvatns, þar sem vatn er tiltölulega grunnt

grýfi (megatexture)

ójöfnur í yfirborði slitlags með bylgjulengdir á bilinu 50-500 mm og dæmigerða sveifluvidd á bilinu 0,1-50 mm

Dæmi um grýfi eru grunnar holur í malarvegum, fleiður eða brotholur í malbiki, gárur í malbiksslitlagi, kröpp þvottabretti á malarvegum og viðlíka ójöfnur. Grýfi er að flestu leyti neikvæður eiginleiki, eykur eldsneytiseyðslu, veldur umferðarhávaða og titringi sem eykur slit á bíl og óþægindum fyrir farþega.

grýta

kröpp hola í slitlagi [í vegagerð]

græfni

mælikvarði þess hve auðgraft *jarðefni* er

græfur (lo)

efni er græft, sem unnt er að grafa án undangenginnar losunar

gröftur

athöfnin að grafa

T.d. gröftur á *jarðefni*.

gúmhjólavalti

valti á mörgum sléttum gúmhjólum

gæðaeftirlit

kerfisbundið *eftirlit* til að tryggja að gæði séu samkvæmt kröfum

Kerfisbundið, að því leyti að árangurinn ræðst af skipulögðu meðvituðu framtaki. Sumir velja kerfi til gæðaeftirlits sem byggir á gæðahandbókum eða ferlahandbókum. Gæðaeftirlitskerfi búa yfirleitt yfir völdu úrvali af viðmiðunarreglum að því er varðar innleiðingu gæðaeftirlits í reyndinni og á hvern hátt gæði eru mæld og bætt.

gæðahandbók

skjal sem veitir forskrift fyrir gæðastjórnunarkerfi fyrirtækis

Gæðahandbækur geta verið mismunandi að nákvæmni og framsetningu eftir því hversu stórt eða margbrotið fyrirtæki er. Sjá ÍST EN ISO 9000.

gæðamat

eftirlit sem að jafnaði byggist á mælingum á tilteknum eiginleikum fleiri eða færri eininga sem valdar eru með slembiaðferð (random) úr heildinni, og meta eiginleika heildarinnar út frá þessum mælingum

Eftirlit af þessu tagi útilokar ekki að einhverjar ónothæfar einingar í heildinni sleppi gegnum eftirlitið, en aðferðin gerir mögulegt að stýra líklegu hlutfalli gallaðra eininga í heildinni, sem getur verið hagkvæmara en að skoða hverja einstaka einingu.

gæðastjórnun

samhæfð starfsemi til að stýra og stjórna fyrirtæki með tilliti til gæða

Stýring og stjórn að því er varðar gæði felur venjulega í sér að setja fram gæðastefnu og gæðamarkmið og að koma upp skipulagningu gæða, gæðastýringu, gæðatryggingu og gæðaumbótum. Sjá ÍST EN ISO 9000.

gæðastjórnunarkerfi

stjórnunarkerfi til að stýra og stjórna með tilliti til gæða

Innifelur m.a. gæðastefnu, skipurit, markmið, verklagsreglur, flæðirit, skjöl, skriflegar leiðbeiningar, gögn og eyðublöð.
Sjá ÍST EN ISO 9000.

gæðastýring

sá hluti af gæðastjórnun er beinist að því að uppfylla gæðakröfur
Sjá ÍST EN ISO 9000.

gæðastýring verks

yfirlit um það hvernig verktaki eigi að uppfylla kröfur útboðsgagna
Verkkaupi leggur fram gæðastýringu verks, sem hluta af útboðsgögnum.

gæði

það að hvaða marki safn tiltekinna eðlislægra eiginleika uppfyllir kröfur
„Eðlislægur“, öfugt við „eignaður“, merkir sem býr í einhverju, einkum sem varanlegur eiginleiki.
Sjá ÍST EN ISO 9000.

handahófssýni

sýni, valið af handahófi úr stóru hloti
Sýnið er valið þannig að öll hugsanleg sýni úr hlotinu hafa jafna möguleika á að vera valin.
Dæmi: Sýni af bílfarmi af *steinefni*, borkjarni úr malbiksslitlagi.

handhroð

það að fjarlægja lauslegt grjót með hroðkarli úr bergskæringu
Sjá hroð.

hanna

gera grunnteikningar að, ráða fyrirkomulagi á, skipuleggja
Sjá hönnun.

harpa

tæki, stakt eða í vinnslusamstæðu til að flokka *steinefni* eftir stærð
Hörpur eru ýmist rimlar eða net.

haugsetning

flutningur og frágangur *steinefnis* ellegar jarðvegs á geymslustað, til síðari nota

haugsvæði

afmarkaður hluti námusvæðis, þar sem jarð- og *steinefni*, unnin eða óunnin, eru geymd um lengri eða skemmri tíma

haugur

uppbyggður lager af unnu eða óunnu *steinefni*
Sjá haugsvæði

háлка

lítið viðnám milli snertiflata
Dæmi: Frosið vatn á yfirborði vegar hefur í för með sér, að viðnám milli vegar og hjólbarða verður lítið. Háлка á vegi getur einnig stafað af öðrum ástæðum, svo sem olíu og vatni.

háلكusandur

sandur til háلكuvarna

heflun

jöfnun *steinefnis* í vegi (malarslitlagi, burðarlagi) með *veghefli*

helluhraun

hraun, sem hefur storknað þannig, að yfirborð þess er heilleg og tiltölulega slétt klöpp, sem oft er alsett bogmynduðum gárum, hraunreipum
Víða hafa spildur fallið niður og hraunkatlar myndast og einnig er algengt að hraunið hafi gúlpast upp í hraunhóla sem eru gjarnan sprungnir á yfirborði.

hemlunarlengd

vegalengdin sem ökutæki færir, frá því að ökumaður hennar þar til ökutækið stöðvast

himna

utan á liggjandi filma (þynna) til að verja steypu gegn vatni eða skaðlegum eignum
T.d. úr tjörupappa, plasti eða gúmmí.

hjalli

þreplaga stalli í hallandi landi

hjáleið

bráðabirgðavegur til hliðar við aðalveg
Oftast gert til að veita umferð framhjá vegi í byggingu, meðan á framkvæmdum stendur.

hjálparhola

hola, sem ásamt innskæringsholum og öðrum hjálpurum er boruð í miðju þess þversniðs, sem sprengt skal
Hjálparholur eru sprengdar næst á eftir innskæringsholunum. Áður nefnt hjálparar.

hjólfar

far í yfirborði eftir hjólbarða ökutækis
Orsakir hjólfara á vegi eru í flestum tilfellum
a) slit (sem í bundnum slitlögum stafar aðallega frá negldum hjólbörðum);
b) formbreytingar efnis í slit- eða burðarlagi (skrið eða sig).

hjólfarafylling

far eða dæld í slitlagi vegar sem fyllt er með slitlagsefni
Aðgerðin er ýmist gerð ein og sér eða nýtt *slitlag* lagt yfir veginn.

hjólfaramyndun

hjólför í yfirborði vegar vegna álags frá umferð

hlaupskriða

dyngja af *jarðefni*, sem hefur skriðið eða hlaupið niður brekku

hliðarrof

árrof, sem verður á bakka farvegur

hnallur

þungt handverkfæri notað til að þjappa með
Einkum notað við *þjöppun* á bikinni vegþekju upp við kantsteina, við flórun o.þ.h.

hnullungur

steinn á stærðabilinu 250-500 mm

holufylling [jarðfræði]

steind, sem fellur út úr vatnsupplausn í bergi og sest fyrir í blöðru eða öðru holrúmi í berginu

holuviðgerð

viðgerð á lítilsháttar skemmdum á bundnu slitlagi [í vegagerð]
Einnig notað holufylling.

hoplengd jökuls

vegalengd, sem jökull hopar á tímabili milli þess, að staða jökulbrúnar hans er mæld

hrafntinna

súrt gosberg, glerkennt, oftast svart á lit

hraun

hraunkvika eða storknuð hraunkvika ofanjarðar
Á einkum við, hafi hraunið runnið eftir að ísöld lauk fyrir um 10 þúsund árum.

hraungjall

hrjúf, grófgerð, gropin *gjóska* oft með glerkenndu yfirborði
Sekkur í vatni.

hraungúll

eldfjall, sem myndast við það, að hraunkvika, er kemur upp um gosop, er svo seig, að hún rennur ekki brott, heldur hrúgast upp yfir gosopinu

hraunkargi

gjallkennt, gropið *hraun* sem er oft bæði efst og neðst í *apalhraunlögum*

hraunklökk

þéttur kjarni *hrauns*

hraunkvika

bráðið *berg* ofan jarðar

hreyðarseigja

seigja kvikefnis, sem samsvarar þeirri skúfspennu sem þarf til þess að tveir samsíða fletir í efninu með einnar lengdareiningar millibili hreyfist innbyrðis með *hraða* sem er ein *hraðaeining*

Hreyðarseigja er oft táknuð með μ og SI-eining hennar er Pascal-sekúnda ($\text{Pa} \times \text{s}$) eða $\text{N} \cdot \text{s} / \text{m}^2$. Hreyðarseigja bindiefnis er mæld með því að ákveðið magn þess er látið renna undan þyngdarkrafti um pípu við þekktan hita og tíminn mældur sem það tekur vökvann að renna milli kvarða á pípunni. Alla einingarnar ($10^{-6} \text{ m}^2/\text{s}$, mm^2/s og cSt) hafa í raun sama tölugildi fyrir mælda hreyfiseigju sama vökva miðað við sama hitastig við mælingu. Eftir því sem tölugildið er hærra er efnið seigara og flæðir því hægar við gefið hitastig. Hreyfiseigja vatns við stofuhita hefur tölugildið 1.

hrjóða

að fjarlægja lausa steina úr lofti og veggjum jarðganga eða hliðum bergskæringar

hroð

það að fjarlægja lauslegt grjót úr bergskæringu Sjá *handhroð*.

hroði

það sem hroðið hefur verið Lausagrjót úr gangahvelfingu eða bergveggjum. Sjá *hroð* og *handhroð*.

hroðkarl

áhald til að hrjóða með Sjá *hroð*.

hrunskriða

skriða í fjallshlíð, sem myndast við bergmolshrun í fjallinu

hrýfi (texture)

yfirborðsáferð *slitlags* með bylgjulengdir allt að 500 mm

Skipt eftir bylgjulengdum í *fínhrýfi*, *grófhrýfi* og *grýfi*. Núningsstuðull eða hemlunarviðnám er stundum notað sem óbeinn mælikvarði á hrýfi.

hrökkvi

mælieining fyrir niðurbrot steina við högg, gert á staðlaðan hátt

húmus

Sjá *myldi*.

hvarf

staðbundin burðarlagsskemmd í vegi, sem nær upp í vegþekjuna [í vegagerð]

hvarf [jarðfræði]

eitt lag í lagskiptu seti, þar sem hvert lag myndast á einu ári

Unnt er að greina lögin vegna þess, að gerð setsins er breytileg eftir árstíðum. Orðið *hvarf* hefur hér fengið tókumerkingu úr sænsku. Varv, er notað um *jarðlag*, sem myndast í einni umferð í reglubundinni hringrás árstíðanna.

hvarfleir

lagskipt *set*, sem myndast í stöðuvatni eða sjó undan mynni jökulár

Framburðarefni árinna er meira og grófara á sumri en vetri, svo að grófgert og fingert efni skiptast á með reglubundnum hætti og afmarka hvert hvarf. Hvarfleir er yfirleitt úr sandi og sylti.

hverfisvernd

ákvæði í svæðis-, aðal- eða deiliskipulagi um verndun sérkenna eldri byggðar, annarra menningarsögulegra minja eða náttúruminja Sjá skipulagslög. Ekki er um lögformlega friðun að ræða.

hvítspíri

tær, fituleysandi og rokjarn vökvi, eimaður úr jarðolíu

Notaður m.a. sem þynnir í *þunnbik* og málningarvörur.

hæð

í *mælingum*, lóðhnit punkts

Í vegagerð eru lóðhnit stundum miðuð við fastmerki sem hafa staðbundið hnitakerfi.

hæðarlega

vegagerð, ferill vegar í lóðréttu plani

hæðarmæling

ákvörðun á lóðhniti punkts

höggborun

mæling á þéttleika jarðlaga með höggbor

Mælt er hversu langt stálstöng, með oddi af tiltekinni gerð og þvermáli, gengur niður í jarðveg við hvert högg falllóðs af tiltekinni þyngd og úr ákveðinni fallhæð.

Aðferðin er oft notuð til grundunar mannvirkja. Stundum nefnt borróborun.

hönnun

ákvörðun á eigindum mannvirkis, hugverk eða sköpun

Hönnun uppfyllir þær kröfur sem gerðar eru til mannvirkis eða sköpunarverks.

hönnunarskeið (hönnunartími)

sá tími sem hönnunarforsendur ætla mannvirki að endast

Orðin ætlaður líftími og ætluð ending hafa verið notuð yfir þetta hugtak. Ekki þykir rétt að nota orðið líf um dauð fyrirbæri.

hörpun

sigtun steinefnis, í þeim tilgangi að skilja frá efni grófara en möskvastærð sigtisins Frákastið er ýmist tekið til annarra nota eða haugsett.

Við *undantekt* er efnið sem fer í gegnum sigtið flokkað frá.

innrænn (lo)

(lýsingarorð) um landmótunaröfl, sem eiga uppruna undir yfirborði jarðskorpunnar, t.d. landsig eða eldgos

Sbr. útrænn.

innskot

1. það að bergkvika þrengir sér inn í eldri jarðlög og storknar neðan yfirborðs jarðar

2. bergheild, sem myndast skv. 1. lið.

innskotsberg

storkuberg, sem orðið hefur til við innskot, t.d. gangberg

innskæring

sá hluti þversniðs, sem fyrst er sprengdur út, til þess að öðlast rými fyrir þann hluta bergsins, sem sprengdur er á eftir í sömu lotu

innskæringshola

borhola, sem sprengd er fram ásamt öðrum innskæringsholum

Sprengd fyrst í hverri lotu til að auðveldara sé að sprengja holurnar umhverfis inn á við seinna í sömu lotu.

íauki

smágert, fast efni, lífrænt eða ólífrænt, sem er blandað í *malbik*, klæðingu eða steypu til að bæta tiltekna eiginleika eða fá fram sérstaka eiginleika

Íauki er aðgreinanlegur í blöndunni sem hann er hluti af, gagnstætt íblendi, sem samlagast eða leysist upp í öðrum hluta hennar.

Dæmi um íauka í malbiksframleiðslu eru plasttrefjar (í SMA) og sement (eða aðrar gerðir viðbótarmélu). Dæmi um íauka í steypu er kísilryk, gossalli (pozzolanefni) og flugaska (fly ash).

íblendi

efni, sem er blandað í bindiefni í litlu magni miðað við massa þess, til að breyta tilteknum eiginleikum bik- eða sementsbundinna steinefna

Íblendi samlagast eða leysist upp í efninu sem því er blandað saman við, gagnstætt íauka, sem heldur áfram að vera aðgreinarnlegur hluti blöndunnar. Dæmi um íblendi í *malbik* eru viðloðunarefni (loðbætir) fast eða fljótandi, og *ýruefni* í bikþeytur. Dæmi um íblendi í steypu er loftblendi.

ísteypur bolti

bolti, festur í þar til gerða holu í bergvegg með múrblöndu eða ámóta efni

ísúrt berg

berg, með SiO_2 á bilinu 52 – 66 % miðað við þyngd

jaðarrof

jökulrof við jaðar skriðjökuls, þar sem jökullinn skriður fram með fjallshlíð

jaðarurð

1. jökulurð á hliðarjaðri skriðjökuls, sem skriður með fram fjallshlíð
2. jökulurð, sem er mynduð með sama hætti og í 1. lið, en situr eftir í hlíðinni, ef skriðjökullinn þynnist og Jökulurðin er mynduð að mestu úr bergmoli, sem losnar úr hlíðinni og fellur niður á jökuljaðarinn.

jafnstæður jökull, jökull í jafnstöðu

jökull með kyrrstæðri jökulbrún

jarðbik

bik sem finnst í náttúrunni, leifar af jarðolíu sem hefur eimast af náttúrulegum orsökum

Oft blandað fingerðri eða mjög fingerðri steinmylsnu. Er nánast fast efni við 25 °C en seigfljótandi vökvi við 175 °C.

Dæmi: Trinidad asphalt.

jarðbyrði

óhreyft yfirborð jarðvegs

Sjá *vegbotn*.

jarðdúkur

Sjá *síudúkur*.

jarðeðlisfræði

grein af jarðfræði, sem fjallar um viðfangsefnin með aðferðum eðlisfræðinnar

jarðeðliskönnun

könnun á innangerð jarðar með aðferðum

jarðeðlisfræði

Meðal þeirra aðferða eru mælingar á hitastreymi, rafstraumsviðnámi, segulmagni, skjálftabylgjum og þyngdarhröðun.

jarðefnafræði

grein af jarðfræði, sem fjallar um viðfangsefnin með aðferðum efnafræðinnar

jarðefnaskrið

heilðarheiti á því fyrirbæri, að *jarðvegur* og bergmol losnar og skriður niður brekku, einkum fyrir áhrif þyngdarkrafts, og án þess, að vindur, vatn eða ís flytji jarðefnið með sér

Hreyfingin er mismunandi eftir því, hversu mikið vatn er í efninu. Sjá jarðsil, jarðskrið, skriðuhlaup, bergmolshrú.

jarðefni

1 efni í eða úr jörð

2 í jarðtækni: efni jarðar, sem notað er til þess að búa til mannvirki eða er umhverfis mannvirki

jarðeldafræði

grein af jarðfræði, sem fjallar um eldgos, orsakir þeirra, svo og ferli og fyrirbæri þeim tengd

jarðfræði

fræði um gerð jarðar, þróun hennar og þau ferli, sem þar eru virk

jarðgangagerð

öll vinna við gerð jarðganga

jarðgangagröftur

öll jarðvinna við að grafa jarðgöng

jarðgrunnur

öll laus jarðlög sem liggja ofan á berggrunni þ.e. *jarðvegur* og setlög
Sýndur á jarðgrunnskortum. Sjá *berggrunnur*.

jarðgöng

göng grafin í gegnum jarðlög
Dæmi: veggöng og vatnsgöng við virkjanir.

jarðhæð

hæð jarðbyrðis
T.d. hæð í vegmiðju.

jarðlag

samfelt lag af *jarðefni* (*bergi*, *jarðvegi*), sem greinist vegna eiginleika sinna eða uppruna bæði frá jarðefnum er liggja undir og ofan á því

jarðlagافرæði

grein af jarðfræði, sem fjallar um skipan jarðlaga innbyrðis, myndun þeirra og aldur

jarðlagastafli

safn jarðlaga, sem hlaðist hafa hvert á annað á tilteknu svæði

jarðlagshalli

halli jarðlags er mældur sem hornið milli lárétts flatar og flatar jarðlagsins
Armar hornsins eru hornréttir við jarðlagsstrikið.

jarðlagsstrik

strikstefna jarðlags

jarðolía

mjög fjölbreyttur flokkur af kolvetnasamböndum, föstum, fljótandi eða loftkenndum, aðallega mettuðum kolvetnum
Jarðolía er blönduð lítilræði af brennisteini, nitri og súrefni. Einnig notað orðið hráolía en það orð hefur þó meira verið notað yfir dísilolíu

jarðsil

að *jarðvegur* mjakast mjög hægt (fáeina mm á ári) en stöðugt, niður brekku vegna smáhreyfinga í jarðveginum og þyngdar hans

jarðskorpa

sá hluti jarðar, sem nær frá yfirborði niður að Moho-mörkum

jarðskrið

að *jarðvegur* færast hægt fram undan halla, einkum þegar jarðvegurinn er blautur eða jörð er að þiðna
Sbr. jarðsil.

jarðtækni

fræði um eiginleika jarðefna og hagnýtingu þeirra, einkum við mannvirkjagerð
Jarðvegsaflfræði og bergsaflfræði eru undirstöðugreinar í jarðtækni.

jarðtækniefirlit

athuganir á eiginleikum jarðefna í vegstæði og samanburður þeirra við hönnunarforsendur

jarðtækniþrófun

þrófun á jarðtæknilegum eiginleikum
Dæmi: Mæling á skerstyrk, glæðitapi, rakastigi.

jarðvatn

allt vatn, sem er undir föstu yfirborði jarðar
Það greinist í jarðvætu og grunnvatn.

jarðvegsaflfræði

undirstöðugrein í jarðtækni, sem fjallar um eiginleika jarðvegs, einkum að því er varðar krafta, hreyfingar, *burðarþol*, stöðugleika og *lekt*

jarðvegshlaup

skriðuhlaup, þegar moldarborinn *jarðvegur* hleypur fram

jarðvegsskipti

skipti á ónothæfu *jarðefni* og hæfu efni

jarðvegsskriða

skriða eftir jarðvegshlaup, venjulega með haugum af *mold* og grjóti

jarðvegstegund

Í jarðtækni: *jarðvegur* flokkaður eftir tilteknum eiginleikum, t.d. *kornastærð*, efnainnihaldi, *frostnæmi* o.s.frv.

jarðvegur

hið efsta lausa *jarðlag* sem plönturætur geta smogið og fundið næringu í og er að nokkru leyti af lífrænum uppruna

jarðvinna

öll meðhöndlun jarðvegs og jarðefnis frá því, að það er tekið af upprunalegum stað, uns frá því hefur verið gengið

jarðvæta

jarðvatn, sem er í ómettuðum jarðlögum milli jarðaryfirborðs og grunnvatnsborðs

jarðýta

jarðvinnutæki á skriðbeltum með lóðréttu stálblaði til að ýta *jarðefni*

jarðþrúgun

samþjöppun jarðlags vegna aukins álags, sem veldur útpressun vatns
Oft gert til að koma í veg fyrir sig síðar meir.

jurtaolía

olía unnin úr jurtaríkinu
Dæmi: Repjuolía og matarolía.

jöfnun

vinna við að koma yfirborði lags í fyrirhugaða hæð
Hér getur t.d. verið átt við lag í vegi.

jöklafræði

fræði um eigindir íss í hvaða mynd sem er, en einkum um jökla
Jöklafræði fjallar m.a. um tilurð jökla og vensl við veðurfar, hreyfingar þeirra og áhrif til landmótunar.

jökulaur

framburðarefni jökulár eða jökulhlaups

jökulá

straumvatn, sem verður til við leysingu jökulíss og snævar á jökli

Jökulvatn er ógegnsett og skolgrátt eða hvítleitt á lit. Hiti þess er um 0°C við upptök, en getur hækkað mikið á sólríkum degi, þegar fjær dregur upptökum, ef áin rennur á aurum. Rennsli jökulár er mjög háð lofthita og er margfalt meira á sumri en vetri.

jökuláaurar, aurar

flatlendi með litlum halla, þakið seti frá jökulám og jökulhlaupum
Orðið sandar (kk, flt) er stundum notað í sömu merkingu og jökuláaurar.

jökulárset

árset úr jökulauri

jökulberg

setberg (molaberg), sem er orðið til úr jökulruðningi

jökulflúð

klapparbunga, sem jökull hefur skriðið yfir og núíð
Sumir nota orðið hvalbak um jökulflúð.

jökulframburður

það, að jökull flytur fram *jarðefni*
Sjá jökulset.

jökulframgangur

það, að jökulbrún gengur fram, þ.e. færist fram

jökulframgengd

vegallengd, sem jökull gengur fram á tímabili milli þess, að staða jökulbrúnar hans er mæld

jökulgarður

jökulurð, sem orpist hefur upp framan við skriðjökul og myndar þar hæðarhygg, oft bogadreginn

jökulhlaup

mikið flóð, sem kemur í jökulá við það, að vatn, er safnast saman við jökul eða undir jökli, fær snögglega framrás

Tildrög eru einkum með tvennu móti:

1. Vatn safnast í jökullón við jökulrönd, en kemst ekki brott fyrir jöklinum, fyrr en vatnsdýpi er orðið svo mikið, að vatnið nær að komast undir jökulstífluna.
2. Vatn safnast í geymi undir jökli vegna leysingar íssins af völdum jarðhita eða eldsumbrota. Það ryðst að lokum fram undan jöklinum.

jökulhop

það, að jökulbrún hopar, þ.e. færast aftur

jökuljafnstaða, jafnstaða jökuls

það, að jökulbrún stendur á sama stað um skeið

jökulker

dæld í jökulset eða jökulárset eftir ísflíkki, sem hefur skilist frá jökulbrún, sokkið í setið og bráðnað
Vatn stendur tíðum í jökulkerum.

jökulrák

1. rák eða gróp í klöpp, frá því að jökull skreið yfir klöppina og neri hana með steinum, sem voru fastir neðan í jökulísnum
2. rispa á steini, sem talin er stafa af því, að hann hafi verið í skriðfleti jökuls

jökulrof

rof, sem jökull veldur með því að losa, mola og flytja fram *jarðefni* úr farvegi sínum og einnig með því að flytja fram bergmol, sem fellur á jaðar jökulsins

jökulruðningur

bergmol, sem verður til við rof af völdum jökuls
Í jökulruðningi geta verið allar kornastærðir, allt frá *leir* upp í stóra steina.

jökulset

set úr jökulruðningi, að jafnaði ekki lagskipt

jökulsker

fjallskollur, sem stendur upp úr jökli og er umkringdur honum

jökulurð

setlag eða *haugur* úr jökulruðningi, sem skriðjökull hefur skilið eftir eða orpið upp

Eftir legu efnisins má greina jökulurðir í botnurð, jaðarurð, urðarrana eða jökulgarð.

kennisnið vegar

þversnið hornrétt á veg, sem sýnir almenna uppbyggingu hans

kerfisbundin bergboltun

bergboltun með kerfisbundinni staðsetningu bergbolta

kílingarefni

steinefni sem kílt er niður í annað grófara *steinefni* til þess að loka yfirborði þess

kílt púkk

burðarlagsefni úr grófpúkki stöðgað með fínþúkki

kjarni

Innsti hluti mannvirkja eins og brimvarnagarða og jarðvegsstíflna.

Kornastærð kjarna getur verið breytileg.

kjörraki

rakastig, sem efni skal hafa, til að gefa hámarks þurr-rúmþyngd við Proctorpróf

Við *þjöppun* er kjörrakinn háður þjöppunarbúnaði.

klapparhreinsun

fjarlægning lausra jarðefna ofan af klöpp fyrir sprengingu

klapparnáma

náma, þar sem fast *berg* er losað og í mörgum tilfellum unnið, meðal annars til vegagerðar
Sjá bergnáma. Er einnig notað um frágengna námu, sem er ekki í notkun.

klepragígur

lágt eldvarp, sem hlaðist hefur upp úr hraunslettum, er kastast hafa upp úr gosopi og límst saman eftir fallið, þegar þær storknuðu

klæðing

þunnt *slitlag*, blanda af bikbindiefni og *steinefni*
Gerð úr þunnbiki, þjálbiki eða bikþeytu, sem sprautað er á vegyfirborðið og *steinefni* sem stráð er ofan í það.

klöpp

Sjá *berg*.

kornadreifing

Sjá *sáldurferill*.

kornalögun

lögun korna, lýst með ýmsum stikum

Stikar sem lýsa lögun korna eru flestir hlutlægir, svo sem lengd/breidd, lengd/þykkt, breidd/þykkt en aðrir huglægir, til dæmis skarpkantað, ávalt, núíð o.s.frv.

kornastærð

stærð korna í *steinefni* [vegagerð]

Kornastærð er oft mæld með sáldurgreiningu.

Dæmi sandkorn sem er 2 mm í þvermál; steinvala sem er 50 mm í þvermál.

kornastærð í bergi

stærð steinda (kristalla) í bergi [jarðfræði] Stærð kristalla er háð því í hvaða umhverfi bergið storknar, í lofti (glerkennt), á miklu dýpi (grófkorna) eða á yfirborði (dulkorna til meðalkorna).

krafa

þörf eða vænting sem er yfirlýst, almennt undirskilin eða skyldubundin

„Almennt undirskilin“ merkir að fyrir því sé hefð eða almenn venja hjá fyrirtækinu, viðskiptavinum þess og öðrum hagsmunaaðilum, að þörfin eða væntingin sem umræðir sé undirskilin.
Sjá ÍST EN ISO 9000.

kristalbygging

innbyrðis afstaða frum- eða sameinda í kristölluðum efnunum, sem endurtekur sig óbreytt hvarvetna í efninu

Í kristölluðu bergi mynda steindir kristalla af mismunandi gerð og lögun. Kristallabyggingin er ráðandi um kleyfni bergs og hvernig brotsár þess lítur út.

kröfuflokkur

gæðaflokkar *Evrópustaðla* fyrir niðurstöður efnisprófana

Í Evrópustöðlum (framleiðslustöðlum) eru skilgreindir kröfuflokkar (category) fyrir rannsóknaniðurstöður allra þeirra prófunaraðferða sem lýst er í prófunarstöðlum. Kröfuflokkarnir eru sá mælikvarði sem skal nota þegar settar eru fram kröfur t.d. til vegagerðarefna.

kröfulýsing

lýsing á kröfu fyrir verkframkvæmd

T.d. í útboðsgögnum. T.d. í útboðsgögnum.

kubbaberg

stuðlað *basalt* með stuttum og grönnum stuðlum, sem oft mynda sveipi í *bergi*

Algengt í móbergsmýndun

kurlun

upprif efnis í yfirbyggingu vegar [í vegagerð]

Oftast gert með riftönn(um), stundum með gróftenntri tromlu (kurlun á yfirbyggingu).

kvörðun

samstilling á tæki eða áhaldi í samræmi við gilda viðmiðun

laggangur

gangur, sem hefur orðið til við það, að bergkvika þrengir sér inn á milli jarðlaga og myndar innskotslag, sem venjulega er samlægt lögum grannbergsins

lagnamylsna

steinefni, sem liggur næst lögnum, svo sem rörum og köplum

Áður var notað orðið lagnasandur.

Oft er notað brotið *steinefni* 0/8 mm.

lagning

losun efnis af flutningstæki og dreifing þess í tiltekið lag vegar

Með þar til gerðum búnaði. Einnig notað orðið útlögn.

lagþykkt

þykkt á tilteknu lagi í vegi eftir *þjöppun*

landgrunnsset

set á landgrunni, sem er að mestu úr landrænu setefni, en víða er það blandað lífkynja efni úr sjónum, svo sem leifum af skeljum og kuðungum

landmótun

það, að landslag myndast og breytist af völdum náttúruafla

landmótunarfræði

grein af jarðfræði, sem fjallar um það, hvernig landslag verður til og breytist í tímans rás, og um þau öfl, útræn og innræn, sem þar eru að verki

landris

það, að land lyftist; ástæður eru sama eðlis og ástæður fyrir landsigi

landrænt setefni

setefni, sem berst ofan frá landi og sest til á sjávarbotni eða í stöðuvatni

landsig

það, að land sígur

Ástæður geta verið margvíslegar: röskun á flotjafnvægi, hitabreytingar og spennubreytingar í jarðlögum, bergkvikuhreyfingar o.fl.

laus jarðefni

allt set og *jarðvegur* ofan á berggrunni
Einnig notað *jarðgrunnur*.

láhola

borhola, í neðri mörkum jarðgangapversniðs
Gólfhola; nálega lárétt hola sem er boruð í sama fleti og fyrirhugaður gólfhlötur þversniðsins eða rétt við hann.

leir

bergmol, smærra en 0,002 mm

Orðið leir er oft notað um bergmol, sem í eru leiragnir að miklu leyti.

Þurr leir er harður, en mýkist og jafnvel flæðir, ef hann blotnar.

Sjá einnig leirögn.

leirsteinn

setberg (molaberg) úr *leir* að mestu leyti

leirögn

leiragnir eru smæstu korn, sem myndast við *veðrun* og svörfun bergs

Tíðum eru þær örsmáar flögur. Þær eru minni en 0,002 mm, en sums staðar er þó miðað við 0,004 mm. Leiragnir sökkva treglega eða ekki í vatni vegna smæðar. Sé *leir* núinn milli fingurgóma, finnst ekki fyrir ögnum, og þær eru ósýnilegar berum augum.

lekt

hæfi lags í *veghloti* til að hleypa vatni í gegn um sig
Vatnið er leitt til hliðar, út úr veghloti.

létt steinefni

steinefni undir tiltekinni rúmpýngd

Steinefni með þurreðlismassa < 2000 kg/m³,

ákveðinn samkvæmt ÍST EN 1097-6 eða lausan

þurreðlismassa < 1200 kg/m³, ákveðinn

samkvæmt ÍST EN 1097-3. Dæmi um steinefni af

þessu tagi er vikur.

lindá

bergvatnsá, sem á sér upptök í lindum, oft við hraunjaðra eða ung berglög
Lindarvatn er tært. Hiti þess og rennsli breytist lítið árið um kring. Bakkar lindár eru að jafnaði grónir niður að vatnsborði.

lífðísill

esti af lífolíu og alkóhóli
Esti verður til við efnahvörf milli fitusýru og alkóhols. Af fitusýru og metanóli myndast metýlesti (metýlester), af fitusýru og etanóli myndast etýlesti (etýlester). Lífðísil má nota sem mýki í *þjálbik*.

lífkynja set

flokkur settegunda, sem einkum verða til úr leifum dýra og plantna
Dæmi: lög af skeljasandi og kísilgúr.

lífolía

olía unnin úr jurta eða dýraríkinu
Flokkar: Jurtaolía, fiskiolía og dýraolía.

lífrænar leifar

fíngerðar leifar í jarðvegi af jurtum eða dýrum á ýmsum rotnunarstigum

línuálag valta

þyngd valta, í kyrrstöðu og án titrunar, á hverja lengdareiningu tromlu

líparít

súrt gosberg, dulkorna, venjulega ljóst á lit, grátt, gulleitt eða bleikt

lýsi

fljótandi fita unnin úr tilteknum fiskum eða úr lifur eða spiki dýra
Lýsi unnið úr ansjósum er notað sem hráefni í *mýkingarefni* fyrir bik. Þá er því breytt í ester sem er ein tegund lífðísils.

löss (hvk)

einsleitt, óharðnað fokset, sem er að mestu leyti úr sylti

magndreifirit

efnismagn úr vegskæringum annars vegar og efnispörf í fyllingu, *rofvörn* og *styrktarlag* hins vegar
Á magndreifiriti er sýnt magn fyllinga og skeringa á 20 m stöðvabili svo og summurit. Einnig er gefið upp magn samfelldra fyllinga og skeringa. Magn styrktarlags er sýnt á sér ás.

magneftirlit

mæling á aðföngum til verks og samanburður við áætlun
Hér er átt við efnismagn t.d. steypu, *malbik*, bik o.s.frv.

magnjafnvægi

þegar rúmmál þess efnismagns, sem er nýtanlegt úr vegskæringum, er jafnt því sem þarf í veghlotið á ákveðnum kafla
Einnig nefnt massajafnvægi.

magnreikningar

útreikningar á magni efna úr vegskæringum og efnispörf í undir- og yfirbyggingu, einnig efni úr námum og efni sem verður ofaukið

malarás

hryggur úr sandi og *möl*, venjulega langur og bugðóttur
Hann myndast sem *set* úr straumvatni í göngum undir skriðjökli, í sprungu í jöklinum eða í farvegi á yfirborði hans. Hryggurinn situr eftir, ef jökullinn hopar.

malardreifari

búnaður, til að dreifa *steinefni* í fremur þunnu og jöfnu lagi á veg
Tæki til að leggja burðarlagsefni og klæðingarefni á veg. Sjá útlagnarvél.

malargreiða

aukaútbúnaður aftan á veghefli til að dreifa malarröst

malarnáma

efnistökustaður til töku malar

Er einnig notað um frágengna námu, sem er ekki í notkun.

malarröst

röst sem myndast úr *möl* við heflun vega

malarslitlag

slitlag úr óbundnu *steinefni*

Með þéttan sáldurferil á bilinu 0-20 mm, gjarna nokkuð *leir*- og syltarríkan.

malarvegur

vegur lagður malarslitlagi

malbik

blanda af *steinefni* og bikbindiefni hrærð í stöð

Malbik er safnheiti fyrir margs konar blöndur af stífbiki og *steinefni*. Mismunur þeirra er einkum fólgin í sáldurferli steinefnisins og seigju bindiefnisins. Yfirleitt blandað við 130-190 °C. Dæmi um gerðir malbiks eru m.a. slitlagsmalbik og steinríkt malbik.

malbikskurl

smátt mulið *malbik*

Verður til þegar *malbik* er kurlað.

marbakki

setlagabakki framan við strönd

Hann teygist út í vatnið frá fjöru eða brimþrepi. Setefni berst að marbakka frá fjörunni, þegar öldugangur er, eða með strandburði. Marbakki er að jafnaði skálögóttur.

markalínur

línur á sáldurriti, sem sýna innan hvaða marka

sáldurferill á að liggja [jarðtækni]

massapróf

próf sem mæla eiginleika efnisheildar (efnismassa)

svo sem *burðarþol* og *þjöppun*

Grunneiginleikar *steinefnanna* og *kornadreifing* hafa mikil áhrif á eiginleika efnismassa.

Sjá *grunneiginleikar steinefnis*.

mat á umhverfisáhrifum

við mat á umhverfisáhrifum er á skipulegan hátt gerð grein fyrir áhrifum fyrirhugaðrar framkvæmdar á umhverfið.

Skyld er að meta umhverfisáhrif tiltekinna framkvæmda samkvæmt lögum nr. 106/2000 um mat á umhverfisáhrifum, áður en framkvæmdaleyfi er veitt.

meðalkorna berg

berg með kristöllum, sem eru yfirleitt 1 til 5 mm að stærð

melur

svæði, sem er að mestu slétt, með sand- og syltarbornum jarðvegi, en á yfirborði þakið þunnu lagi úr *möl* og steinum, nægilega þéttu til þess að hefta sandfok

Melur er að uppruna jökulset eða árset. Hann er gróðurlítið land, yfirleitt auðvelt yfirferðar, nema meðan jörð er að þána. Þá er yfirborðið eðjukennt.

méla

1 sjá sylti

2 *steinefni* smærra en 2 mm, *íauki* í *malbik*

Hérlandis er sjaldgæft að bæta framandmélu (2) í malbik, hluti steinefna í þessum stærðaflokki (eiginméla) er yfirleitt nægilegur í malbiksefninu. Erlendis er framandmélu (2) oft bætt í malbik, oftast möluðum kalksteini, sem þá þarf að uppfylla nánar tilteknar kröfur, sjá ÍST EN 13043. Sjá *fínefni*, *eiginméla* og framandméla.

miðhleðsla

sprengihleðsla næst botnhleðslu og venjulega

veikari en hún

millilag

lag á milli *setlaga* eða berglaga sem hefur aðra (lakari) eiginleika til mannvirkjagerðar en meginlög námunnar

Sjá *jarðlag*.

millistærðir

sá hluti *steinefnis* sem tilheyrir stærðaflokkum sem lenda á milli efri og *neðri flokkunarstærðar* steinefnisins og um miðbik *sáldurferilsins*, t.d. grófur *sandur* í malarefni

minniháttar efnistaka

efnistaka sem er önnur og meiri en *efnistaka* til eigin nota landeiganda, en minni en tilkynningarskyld og/eða matsskyld *efnistaka*.

misgengi

bergsprunga, þar sem sprunguveggir hafa færst til innbyrðis samsíða sprungufletinum

Helstu gerðir misgengja eru siggengi, sniðgengi og samgengi, en auk þess kemur fyrir sambland af siggengi og sniðgengi eða af samgengi og sniðgengi.

misgengisflötur

sprunguflötur í misgengi

Strikstefna og halli misgengisflatar eru m.a. háð spennum, sem voru í berginu, þegar það brotnaði. Flöturinn getur verið láréttur, lóðréttur og allt þar á milli, auk þess að vera boginn. *Berg* við misgengisflöt nefnist misgengisveggur. Sjá sprunguveggur, slátuveggur, fláveggur.

misgengisfærsla

afstæð heildarfærsla í misgengishreyfingu, mæld í misgengisfletinum

Misgengisfærslu má greina í þrjár partfærslur: hæðarfærslu, þverfærslu og sniðfærslu. Hver þeirra er hornrétt á hinar tvær.

misgengishreyfing

afstæð hreyfing sprunguveggja, þegar misgengi myndast, og síðar ef hreyfingin heldur áfram

misgengisstallur

stallur á yfirborði lands, þar sem siggengi eða samgengi er

mislæg jarðlög

jarðlög, sem liggja hvort að öðru, en eru ekki samsíða

mislægi

að tvö jarðlög eða fleiri eru mislæg

missig

misfellur í *jarðbyrði*, *veggyllingu* eða vegi, sem stafa af mismiklum lóðréttum hreyfingum í *undirbyggingu* vegar eða í *vegghlotinu*

molaberg

greinist í bergtegundir m.a. eftir *kornastærð*, *kornalögun* og steindum, sbr. völuberg, þursaberg, sandsteinn, syltarsteinn, leirsteinn og jökulberg.

mold

jarðvegstegund, sem er myldi (af lífrænum uppruna) að meira en helmingi þyngdar

móberg

gosberg er verður til úr gjósku, einkum gosösku, sem síðan límist saman

Móberg er einnig nefnt *túff* eða móbergstúff.

Í gjóskunni er oft *vikur* og bergmolar.

Ef mikið er af bergmolum í gjóskunni er það nefnt brotaberg.

móbergsfjall

fjall úr móbergi og bólstrabergi, sem hlaðist hefur upp við eldgos í vatni

Á Íslandi verður það tíðum undir jökli.

móbergshryggur

ílangt móbergsfjall, sem hefur hlaðist upp í eldgosi úr gossprungu í vatni

móbergsstapi

eldfjall, sem að neðan er bratt móbergsfjall, en að ofan gosdyngja

Efri hlutinn hefur orðið til ofan vatnsborðs eða jökuls, sbr. móbergsfjall.

móglar

basaltgler, sem hefur ummyndast við það að taka í sig vatn og er orðið brúnt eða gult á lit

Aðalefnið í íslensku móbergi.

mór, svörður

jarðvegstegund úr myndbreyttum, hálfrotnuðum leifum votlendisplantna, sem legið hafa áfram á staðnum, þar sem plönturnar uxu
 Frekari myndbreyting getur haft í för með sér myndun brúnkola.

mulin mól

steinefni úr grófu *seti*, eftir að hafa farið í gegnum mulningsvélar

mulningur

steinefni sem hefur farið í gegnum einn eða fleiri *brjóta* í *mölunarsamstæðu*

múrblanda

steinsteypa með smærra *steinefni* en 10 mm

myldi

jarðefni af lífrænum uppruna, þ.e. smágerðar, rotnaðar eða rotnandi leifar plantna og dýra

mysla

sáldurleifar frá sprengdu og muldu *steinefni* eftir að nýtilegar stærðir hafa verið hirtar

myndbreyting

það, að e-ð skiptir um mynd, breytir gervi

myndbreytt berg

berg, sem áður var *storkuberg* eða *setberg*, en hefur orðið fyrir breytingum á gerð og efnasamböndum á þann hátt, að upphaflegar steindir hafa að fullu breyst í aðrar fyrir áhrif þrýstings og hita

mýkingarefni

Sjá *mýkir*.

mýkir

lítt rokgjarn vökvi sem dregur úr seigju bikbindiefnis, notaður til framleiðslu á þjálbiki
 Gerður úr lífrænum efnasamböndum eða eimi af jarðolíu.
 Hlutverk mýkis er að minnka seigju biks til langframa.

Dæmi um mýki eru þungar brennsluolíur, smurolíur, repja og lýsisafurðir.
 Mýkir er einnig kallaður *mýkingarefni*.

mýktarmark

hitastig á stífbiki þegar stálkúla með vissri þyngd aflagar sérstaklega tilreitt sýni af bikinu á vissan hátt þessi mælikvarði á seigjueiginleika er valinn af handahófi og táknar ekki ákveðið eðlisfræðilegt ástand stífbiks. Af þessum sökum er mýktarmark á undanhaldi sem prófunaraðferð og í stað þess hefur seigjumæling verið tekin upp í vaxandi mæli.
 Mælingu á mýktarmarki er m.a. lýst í ÍST EN 1427.
 Mæliaðferðin er oft kölluð "kúla og hringur".

möl

1 bergmol, þar sem meirihluti korna er í stærðar-flokknum 4-63 mm
 2 á sáldurriti; *kornastærð* á bilinu 4-63 mm

mölun

vinnsla bergs í *mölunarsamstæðu*

mölunarsamstæða

röð af *brjótum*, sigtum og færiböndum til stein-efnaframleiðslu
 Einingum er raðað saman með það fyrir augum að *framleiðslan* uppfylli tilteknar kröfur um *kornastærð* og lögun korna.

möndluberg

berg með holufyllingum, þar sem allar blöðrur eru fylltar

nagladekk

negldur hjólbarði ökutækis; með naglaendum í slitfleti til að auka akstursöryggi í hálku að vetrarlagi

náma

efnistökustaður þar sem unnið er að brottnámi efnis
 Efnið er losað og eftir atvikum mulið, sigtað, þvegið og stundum geymt til síðari nota. Er einnig notað um frágengna námu, sem er ekki í notkun.

námurétthafi

landeigandi eða annar sá sem hefur yfirráðarétt yfir efnistökusvæði samkvæmt lögum.

Sjá *framkvæmdaraðili*.

námuskýrsla

skýrsla um aðstæður í námu og eiginleika efnisins

námusvæði

svæði þar sem *steinefni* er losað, unnið og geymt, að meðtöldu landrymi fyrir vinnubúðir

Nær til alls landrymis sem tengist nýtingu námunnar, að námuvegi undanskildum.

námuvegur

vegur frá námusvæði að þjóðvegi

Vegur, fyrst og fremst ætlaður til tækja- og efnisflutninga að og frá námu.

náttúrubundinn (lo)

sem orðinn er til af völdum náttúrunnar eða er í samræmi við náttúruna

náttúruhamfarir

náttúruviðburður, sem oft er snöggur og svo stórfelldur, að hann veldur varanlegri breytingu á umhverfi

Dæmi: berghlaup, stórt jökulhlaup, sprengigos, hraunflóð, aftakabrim á stórstraumsháflæði, fellibylur, stór jarðskjálfti. Náttúruhamfarir teljast ekki náttúruvá, nema þar sem þær geta orðið mönnum, mannvirkjum eða athöfnum manna til tjóns.

náttúrulegur gróður

allur gróður annar en sá sem telst vera ræktaður gróður

náttúruminjar

1. náttúruverndarsvæði
2. lífverur, búsvæði þeirra, vistgerðir og vistkerfi sem eru á náttúruminjaskrá

náttúruvá

náttúruviðburður, sem kann að verða mönnum, mannvirkjum eða athöfnum manna til tjóns

náttúruverndarsvæði

1. Friðlýst svæði, þ.e. þjóðgarðar, friðlönd, fólkvangar, og náttúruvætti
2. Önnur svæði og náttúrumyndanir sem eru á náttúruminjaskrá
3. Afmörkuð svæði á landi og sjó sem njóta verndar samkvæmt öðrum lögum vegna náttúru eða landslags

neðri flokkunarstærð

möskvastærð (táknun með d) í sigti sem viss hluti *steinefnis* smýgur, oft 10 - 20 %

Þetta hugtak er, ásamt *efri flokkunarstærð*, notað til að skilgreina stærðabil sem megnið af *steinefni* fellur í með hæfilega ákvörðuðum frávikum. Sjá staðal ÍST EN 13242.

netjun

aðferð til að koma í veg fyrir steinhrun

Í stað þéttrar bergboltunar er notað net á milli bolta. Notað bæði í jarðgöngum og skæringum.

netlög

belti meðfram landi í sjó eða vatni sem tilheyrir aðliggjandi landareign

Einkaeignarréttur og lögsaga sveitarfélaga nær að ytri mörkum netlaga sem eru 115 m frá bakka stöðuvatns sem landareign liggur að, svo og 115 m út fyrir stórstraumsfjöruborð landareignar.

niðurrekstrarstaur

stólpi úr tré, stáli eða járnbentri steinsteypu, rekinn í jörð til að bera uppi mannvirki (brýr eða hús)

Niðurrekstrarstaurar eru ýmist reknir niður á fast, eða látnir fljóta, og þá er það núningskrafturinn milli þeirra og jarðefnisins sem ber uppi mannvirkið.

niðurrekstur

það að reka niður staura sem eiga að bera mannvirki

núningsstuðull

einingarlaus stuðull sem lýsir mótstöðu tveggja samliggjandi hluta gegn mismunarhreyfingu
Núningsstuðull er oft táknaður með gríska bókstafnum μ .
Oft er talað um viðnámsstuðul.

ofanafýting

afnám lauss jarðefnis ofan af klöpp eða öðru nýtanlegu *jarðefni*
Sjá afnám.
Einnig er notað ofanýting.

ofbrot

berg, sem sprengt er eða losnar, utan hönnunarmarka

olíumöl

blanda af þjálbiki, vegolíu, ásamt loðbæti (viðloðunarefni), og *steinefni* með dreifðum sáldurferli, lítt eða ekki þurrkuðu
Var notuð sem *slitlag* á vegi með umferð undir 1500 ÁDU. Blönduð í olíumalarstöð.

opna

staður, þar sem sjá má eitt eða fleiri jarðlög, sem að öðru leyti eru hulin *jarðefni* eða gróðri

orkulosun

það, að orka losnar úr einu orkuformi og breytist í annað
Dæmi: Fjaðurorka, sem er mættisorka, losnar og breytist í hreyfingarorku og hita.

orkusöfnun

það, að orka safnast saman, hleðst upp
Dæmi: fjaðurorka í fjaðurefni, stöðuorka vatns í miðlunarlóni vatnsorkuvers, raforka í rafgeymi.

óbundið steinefni

steinefni sem ekki er blandað bindiefni af neinu tagi svo sem biki eða sementi

óflokkað steinefni

steinefni sem ekki hefur verið sigtað, eða flokkað á annan hátt í kornastærðir

óseyrarlög (hvk, flt)

setlög, sem einkenna jarðlagastafla óseyrar
Neðst og efst eru lög, sem liggja að mestu lárétt, en þar á milli eru lög, sem hallast frá landi.

óseyrarsléttta

samfelld sléttlendi, venjulega með mörgum árkvísllum, sem hefur myndast við það, að óseyrarsvæði hefur smám saman þakist árseti og orðið að ársléttu

óseyri

jarðlagastafla úr seti, er myndast, þar sem straumvatn rennur í stöðuvatn eða sjó
Straumhraði minnkar þar snögglega og jafnframt aurburðarmáttur árinna. Skriðaur sest fyrir við ármynnið, nema brim eða hafstraumar hindri, en svifaur berst brott að mestu. Að gerð er óseyri á mörkum ársets og sjávarsets eða stöðuvatnssets. Algengt er, að óseyri nái að hluta upp úr vatninu. Hluti hennar, sem að jafnaði stendur upp úr, nefnist óshólmi.

plötupróf

aðferð til að mæla *burðarþol* og *þjöppun* jarðefnis
Felst í að mæla hversu mikið stálplata af tiltekinni gerð sigur undir tilteknu álagi sem er sett á hana í þrepum.
Aðferðinni er m.a. lýst í DIN 18134 og ASTM D 1196. Í Alverk '95 er vísað í ZTVE-StB76 Boden Prüfverfahren.

plötupróf í stórum stálhólki

próf á steinefni, gert á rannsóknastofu eftir að steinefninu hefur verið komið fyrir í stórum stálhólki og þjappað
Notað meðal annars til að athuga hvaða áhrif vatnsmettun hefur á burðarþolseiginleika steinefnis. Oft gert á grófu *steinefni*, t.d. skriðuefni.

proctorpróf

aðferð til að mæla hvernig þurr rúmpýngd steinefnis breytist með rakainnihaldi þess

Tvær mismunandi aðferðir eru notaðar, Standard Proctor og Modified Proctor. Í þeirri síðarnefndu sætir sýnið meðal annars öflugri *þjöppun* en í þeirri fyrrnefndu.

próf

mæling samkvæmt tiltekinni aðferð
Sjá *prófun*.

prófmölun (prufumölun)

mölun efnis í smáum stíl í tilraunaskyni, gerð til að auðvelda athugun á því hvort *steinefnið* uppfyllir tilskildar kröfur að *mölun* lokinni

prófsprenging

sprenging sem gerð er í því skyni að finna hæft *berg* eða hentuga sprengiaðferð

prófsýnaeftirlit

eftirlit verkkaupa sem byggist á sýnum (ekki endilega slembiúrtaki) af eftirlitsviðfanginu og er beitt á ýmsum stigum framkvæmdarinnar, gjarnan þegar sjónrænt *eftirlit* vekur grun um galla

Prófsýnaeftirlit er miklu minna að umfangi en hefðbundið framkvæmdaefnirlit. Því má beita hvar sem er í framkvæmdaferlinu og stundum er því beitt sameiginlega af verkkaupa og verktaka til að útkljá ágreining um gæði.

prófun

ákvörðun eins eða fleiri eiginleika samkvæmt verklagsreglu

Prófun gerð með margvíslegum prófum, sjá *próf*.
Sjá ÍST EN ISO 9000.

púkk

steinefni, úr sprengdu eða rippuðu *bergi*, innan stærðarbilsins 4-300 mm

Sjá einnig *fínpúkk* og *grófpúkk*.

púckmulningur

mulið *púkk*

rakastig

þyngdarhlutfall (%) vatns í *steinefni*, sem hlutfall af þyngd þurrefnis

raufarþétting

athöfnin að loka rauf í steinsteypu með til þess gerðu þéttiefni

reiðvegur

vegur einkum ætlaður umferð ríðandi manna

rekjanleiki

það að geta rakið sögu, notkun eða staðsetningu þess sem um er að ræða

Aths. 1: Þegar um er að ræða vöru, getur rekjanleiki tengst

-uppruna efna og hluta,

-vinnslusögu,

-dreifingu og staðsetningu vöru eftir afhendingu.

Aths. 2: Í mælifræði er skilgreiningin í VIM:1993, 6.10, hin viðtekna skilgreining.

Sjá ÍST EN ISO 9000.

rekþil

smíð úr einingum, sem reknar eru niður í jörðina, venjulega lóðrétt; þær læsast saman á hliðunum og mynda þil eða vegg

Rekþil er oftast stálþil, einkum notað í öryggisskyni til afstífgingar við útgröft og þá oft til bráðabirgða en einnig til að mynda stalla.

repjuolía

olía, pressuð úr fræjum repjuplöntunnar

Repjuolía var um tíma notuð sem *mýkingarefni* í klæðingar, en annars sem matarolía.

réttskeið

3-5 m langt borð/löng fjöl til að sannreyna sléttleika vegar

riftönn

búnaður, sem hægt er að festa á veghefil eða jarðýtu, til þess að rífa upp efni

Notuð til að rífa upp fast efni t.d. jökulruðning og ummyndaða klöpp.

rippað efni

efni sem losað er með *riftönn*
Riftennur eru t.d. á jarðýtu eða gröfu.

rishryggur

íllöng landspilda, sem hefur risið miðað við umhverfi sitt og er afmörkuð á tvær eða fleiri hliðar af misgengjum

rof

sameiginlegt heiti á *veðrun* og *svörfun* bergs og annarra jarðefna ásamt brottflutningi hins sundraða efnis með vindi, vatni eða ísi
Sjá efnahvarfarof og aflrænt rof.

rofflötur

yfirborð lands eða bergs, sem hefur orðið fyrir rofi

rofmörk

takmörk, sem því eru sett á hverjum stað, hve rof getur lækkað yfirborð lands mikið
Renni t.d. á í vatn, getur árrofið ekki lækkað landið nema um það bil til móts við yfirborðshæð vatnsins.

rofslétta

landsvæði, sem hefur orðið fyrir rofi í langan tíma, án þess að jarðskorpuhreyfingar eða eldvirkni hafi raskað því, og er því orðið að mestu slétt og flatt

rofvörn

þekja til varnar gegn rofi af völdum straumvatns, öldugangs og vinds
Til dæmis grjóthleðsla sem veit að árfarvegi eða er í fjöruborði.
Sjá grjótvörn, sjóvörn, brimvörn

runi

magn af efni (þyngd eða rúmmál), sem berst á tímaeiningu gegnum tiltekið þversnið

rúmeftirlit

Sjá eftirlitsaðferð.
Athugun á því hvort tilteknir hlutar af veghlotinu séu innan leyfðra vika frá fyrirmælum í verklýsingu.

Dæmi: Staðsetning á yfirborði undirbyggingar, staðsetning veglínu, þakhæð í undirgöngum, *yfi* á vegyfirborði.

rúmpýngdarmæling

ákvörðun á þyngd efnis í rúmmálseiningu
Gert á rannsóknarstofu eða á byggingarstað.
Mæld er bæði laus rúmpýngd og rúmpýngd þjappaðs efnis.

rykbindiefni

efni, notað til að draga úr ryki á malarvegum efnis, notað til að draga úr ryki á malarvegum
T.d. CaCl₂ og NaCl.

rykbinding

aðgerð til að draga úr ryki á malarvegum

rýmkun

aðgerð til að stækka þversnið jarðganga [gangagerð]

rýni

ferli til að ákveða hvort viðfangsefnið henti eða sé fullnægjandi og nægilega virkt til að ná settum markmiðum
Dæmi: Rýni stjórnenda, rýni hönnunar- og þróunar, rýni á kröfum viðskiptavina og frábrigðarýni.
Sjá ÍST EN ISO 9000.

rýnifundur

fundur til að ná sameiginlegum skilningi á verkþáttum í sérverklýsingu
T.d. sameiginlegur fundur eftirlits, verktaka og hönnuða. Sjá rýni.

ræktað land

land að lokinni meðferð, svo sem jarðvinnslu, sáningu eða áburðargjöf, sem eykur afurðir þess
Garðar, tún, akrar, skóglendi o.fl., þ.e. land sem hefur verið ræktað með jarðvinnslu, sáningu og reglulegri áburðargjöf, land í skógrækt eða land sem hvorki hefur þarfnast jarðvinnslu né sáningar til að verða slægjuland en er það vegna áburðargjafar og er notað sem slíkt.

rörhleðsla

sprengiefnishleðsla einkum í plaströr
Notuð, þegar þarf að dempa áhrif sprengingar.

safnlína efnismagns

magndreifirit, sýnir uppsafnaðan mismun efnismagns
úr vegskæringum og efnisþörf í fyllingar
Oft nefnd massavægislína.

saltþera (so)

að dreifa salti til að eyða hálku
T.d. á vegi og götur.

salvi

efni sem losað er við hverja sprengingu
Sjá einnig *sprengilota/sprengirúst*.

samdráttarrauf

rauf í steinsteypu til að stýra sprungumyndun vegna
rýrnunar

samgengi

misgengi, sem hefur það einkenni, að slútveggur
hefur risið miðað við flávegg
Samgengi myndast tíðum, þar sem jarðlög eða
stinnhvolf kýtast saman. Misgengisflöturinn
hallast venjulega minna en 45°. Sbr. siggengi.

samhverfa

staflí samhverfra jarðlaga

samhverft jarðlag

jarðlag, sem gert er ráð fyrir, að hafi verið slétt í
fyrstu, en er nú innhvelft, oftast vegna jarðhníks

samloðun

hæfileiki efnis til að loða saman

samlæg jarðlög

jarðlög, sem liggja hvort að öðru og eru samsíða

samlægi

að tvö jarðlög eða fleiri eru samlæg

samningur

bindandi samkomulag
Sjá ÍST EN ISO 9000.

samræmi

það að uppfylla kröfu
Sjá ÍST EN ISO 9000.

samsíða innskæra

innskæring með samsíða borholum

sanda

dreifa sandi á hálku til að hækka viðnámsstuðul milli
hjólbarða og vegar

sanddreifari

tæki til að dreifa sandi

sandgirðing

girðing til að stöðva sandrenning, breyta stefnu hans
eða láta sandinn safnast á valinn stað
Sandgirðing dregur úr vindhraða sem verður til
þess að sandurinn staðnæmist beggja vegna
girðingarinnar.

sandgrynning

grynning, sem er mynduð af lausu seti úr sandi og
möl

sandhlutfall

þyngd *steinefnis* á kornastærðabilinu 0,063-4 mm,
reiknuð í prósentum af heildarþyngd *sýnis*

sandhóll

hóll úr foksandi
Sandhóll færir til í vindi, ef rof á sér stað áveðurs
í honum og setmyndun hlémegin.

sandkista

geymsla fyrir hálkuvarnarsand eða salt

sandkorn

sandkorn eru oftast orðin til við *veðrun* og svörfun bergs, en stundum eru þau gosaska
 Tíðum eru þau ávöl af núningi í vatni og vindi.
 Sandkorn í gjósku eru skarpköntuð. Stærðarmörk, samkvæmt Evrópustaðli, eru 0,063 - 4 mm.
 Sandkorn eru sýnileg berum augum. Þau sökkva í vatni.

sandlag

lag úr sandi t.d. undir hellu- eða steinlögn

sandrif

löng og mjó sandgrynning í sjó eða stöðuvatni,
 tíðum með fram strönd og mynduð við strandburð
 Sum sandrif ná upp úr vatninu, einkum þegar vatnsborð stendur lágt.

sandsteinn

setberg (molaberg) úr sandi að mestu leyti

sandur [vegagerð]

steinefni með kornastærðir á bilinu 0,063-4 mm

sandur [jarðfræði]

bergmol, sem í eru sandkorn að miklu leyti, en lítið af leirögnum
 Þurr sandur er laus, en votur sandur óþjáll og oft nokkuð fastur undir fæti.
 Sjá einnig sandkorn.

sáldur

sá hluti *steinefnis* sem smýgur tiltekið sigti

sáldurferill

línurit sem lýsir innbyrðis hlutföllum kornastærða í *steinefni* með því að tengja saman möskvastærð í sigti og *sáldur sýnisins* á sama sigti
 Sáldurferillinn er svokallað dreififall (cumulative distribution function) og lárétti ásinn í línuritinu, sem tilgreinir kornastærðir, er yfirleitt kvarðaður með veldisfalli af tölunni tveir.

sáldurgreining

ákvörðun á hlutföllum kornastærða í sýni

sáning

það að sá; dreifing á grasfræi til uppgræðslu, í gróðurlaus svæði með fram vegum og flög eftir jarðvegsrask eða námuvinnslu [vegagerð]
 Sjá áburðardreifing.

sementsfestun

blöndun sements í *steinefni*, til að auka burðargetu þess

set

jarðefni sem borist hefur um yfirborð jarðar og sest að á þurrlendi, botni vatns eða sjávar
 Dæmi: *grjót, mól, sandur, jökulruðningur, sylti og leir* en einnig *gjóska*.

setberg [jarðfræði]

berg, sem myndast úr seti við það, að *setlag* þjappast undir fargi og límist saman með efnum, sem berast um það með jarðvatni, eða á þann hátt, að kornin í setinu festast saman við nýmyndun kristalla úr efni setsins

Setberg er mismunandi eftir setinu, sem það er myndað úr, en seti má skipta í þrjá flokka. Dæmi: hverahrúður er myndað úr efnahvarfaseti, kalksteinn úr lífkynja seti og molaberg úr bergmolsseti.

setberg [vegagerð]

berg úr *seti*

Myndast við það að *setlag* þjappast undir fargi og límist saman með efnum sem berast um það með jarðvatni þannig að kornin í setinu festast saman vegna nýmyndunar kristalla úr efni setsins

setefni

laust jarðefni, sem er að berast frá einum stað á annan, þar sem það getur sest að og orðið að seti
 Á erlendum tungum er efnið nefnt sediment, þótt það hafi ekki enn sest að.

setefnisburður

flutningur setefnis af völdum náttúruafla, einkum þyngdarkrafts, vinds og hreyfingar vatns í straumvötnum, stöðuvötnum og sjó

setlag

jarðlag úr seti

setlagafræði

grein af jarðfræði um set og setlög

setmyndun

það, að *jarðefni* flyst til, sest að og myndar *set*
Sjá *set*, *setlag*, *setberg*

setnáma

náma í lausum setlögum

sérverklýsing

lýsing einstakra verkþátta í útboðslýsingu, til viðbótar við almenna verklýsingu

sig

lóðrétt samþjöppun efnis

sigdalsshelft

íllöng landspilda, sem hefur sigið miðað við umhverfi sitt og er afmörkuð öðrum megin af misgengi
Hinum megin hafa berglög svignað niður án þess að brotna að ráði.

sigdalur

íllöng landspilda, sem hefur sigið miðað við umhverfi sitt og er afmörkuð á báðar hliðar af misgengjum

siggengi

misgengi, sem hefur það einkenni, að slútveggur hefur sigið miðað við flávegg
Siggengi myndast tíðum, þar sem tognar á jarðlögum eða stinnhvolfi. Misgengisflöturinn hallast venjulega meira en 45° frá láréttum fleti.

sigmæling

mæling á sigi vegar, með þar til gerðum búnaði
Sig er oftast mælt þegar vegir eru byggðir á mýrum en einnig á háum fyllingum.

sigplata

1 stálplata sem notuð er til sigmælinga
2 steinsteypt plata við brúarenda

sigslanga

plaströr, notað til að mæla sig
Oftast 63 mm í þvermál.

sigvatn

sá hluti jarðvætu, sem er á hreyfingu niður að grunnvatnsborði fyrir áhrif þyngdarkraftsins

sífreri

frost er í jörðu allt árið þótt þiðni næst yfirborði á sumrin

síudúkur

dúkur, ofinn eða lagður úr plasttrefjum með mikla *lekt*
Notaður í stað *síulags* og stundum til styrkingar á jarðvegi.

síuefni

steinefni sem uppfyllir síukröfur gagnvart aðliggjandi lögum í *veghloti*

síulag

lag úr *síuefni*
Að jafnaði neðsta lagið í *yfirbyggingu* vegar, á milli yfirborðs *undirbyggingar* og *styrktarlags*.

síþíð jörð

jörð fyrir neðan freramörk

sjávarrof

rof á sjávarströnd og sjávarbotni
Það verður einkum af völdum öldugangs og sjávarstrauma.

sjávarset

set, sem myndast á sjávarbotni og í fjöru það getur verið efnahvarfaset, lífkynja *set* og bergmolsset að uppruna.
Það getur verið efnahvarfaset, lífkynja *set* og bergmolsset að uppruna.

sjónmat

eftirlit sem í grundvallaratriðum styðst við skynrænar athuganir

Skynrænar athuganir eru sjón, heyrn, bragð, ilmur og snerting. Sjónmat er oft undanfari frekara mats.

Dæmi: Mat t.d. á húmus og þjálmi.

sjóvörn

vörn gegn ágangi sjávar

Sjóvörn ver land gegn rofi og flóðum.

Sjá *rofvörn, grjótvörn, brimvörn*

skammær gróður

Gróður sem lifir stutt

skjal

upplýsingar og stuðningsmiðill þeirra

Dæmi: Skrá, forskrift, verklagsregluskjal, teikning, skýrsla, staðall.

Aths. 1. Miðillinn getur verið pappír, seguldiskur, geisladiskur, eða rafrænn tölvudiskur, ljósmynd eða frumupptaka, eða sambland af einhverju af þessu.

Aths. 2. Þegar rætt er um tiltekið safn skjala, til dæmis forskriftir og skrár, er oft talað um „gögn“.

Aths. 3: Sumar kröfur (t.d. *krafa* um læsileika) tengjast öllum tegundum skjala, en hins vegar geta verið aðrar kröfur varðandi forskriftir (t.d. *krafa* um stýringu skjala og stöðu) og skrár (t.d. Sú *krafa* að hægt sé að kalla skrána fram).

Sjá ÍST EN ISO 9000.

skoðun

mat á samræmi með athugunum og mati ásamt

mælingu eða *prófun*, eftir því sem við á

Sjá ÍST EN ISO 9000.

skrá

skjal þar sem tilgreindur er árangur sem hefur náðst eða færðar sönnur fyrir starfsemi sem hefur farið fram

Aths. 1: Nota má skrár, til dæmis, til að skjalfesta rekjanleika og til að leggja fram sem sönnun fyrir sannprófun, forvörnum, og úrbótum.

Aths. 2: Yfirleitt þurfa skrár ekki að lúta stýringu á stöðu gagnvart útgáfu.

Sjá ÍST EN ISO 9000.

skriða

dyngja af *jarðefni*, sem hefur skriðið, hlaupið eða hrunið niður brekku

Sjá *hlaupskriða* og *hrunskriða*.

skriðaur

aur, sem berst fram með straumvatni eftir botni farvegjar

skriðaurruni

magn af skriðauri, sem berst á tímaeiningu gegnum þversnið í farvegi straumvatns

skriðrákflötur

bergflötur, sem er rispaður og máður eða fægður af núningi við annan bergflöt, oft þar sem

misgengishreyfing hefur orðið

Stundum er bergið myndbreytt af núningshita.

skriðuhlaup

sá atburður, að fylla af jarðefnum losnar og skriður eða hleypur hratt niður brekku

skriðuset

bergmolsset, sem myndast neðan við eða neðst í brekku við jarðefnaskrið

Sjá *jarðefnaskrið*.

skriðviðnám

mótstaða hjólbarða gegn skriði á vegyfirborði

skrikvísir

mælieining fyrir núningsviðnám milli vegyfirborðs og hjólbarða

Sjá *núningsstuðull*.

skurðbotn

botn á skurði

skurðhreinsun

að fjarlægja úr skurði allt sem hindrar gott vatnsstreymi um hann

skæra

að gera skæringu

T.d. skæra fyrir vegi.

so: skæra - skærði - skært

Sjá *skæring*.

skæring

1 það að skæra, t.d. að nema brott *jarðefni* úr vegsvæði

2 landformið eftir að efnið hefur verið fjarlægð

skæringarmagn

efnismagn úr skæringu

slagborun

mæling á þéttleika jarðlaga með slagbor

Mælt er hversu hratt stálstöng gengur niður í jarðveg undir tíðum höggum frá vélknúnum hamri. Aðferðin er oftast notuð til að mæla dýpt á klöpp eða burðarhæft efni. Stundum nefnt kóbraborun.

sléttleiki

mælikvarði á það hversu slétt yfirborð er

Sjá t.d. *hrýfi*, *yfi* og *grýfi*.

slit

það að slitna, eyðast við notkun

T.d. þynning á slitlagi vegar vegna umferðar bíla á nagladekkjum.

slitlag

efsta lag vegar, slitflötur til að vernda undirliggjandi

lög fyrir áraun af völdum umferðar og veðurfars

Efsta lag í veghloti, bundið (t.d. *malbik* eða *klæðing*) eða óbundið (*malarslitlag*)

slitlagsmalbik

malbikstegund

Einkennist af dreifkorna sáldurferli, sterku *steinefni*, fremur háu bindiefnisinnihaldi og lágrí holrýmd eftir útlögn. Notað á vegi og götur. Sjá ÍST EN 13108-1.

slitlagsskemmd

skemmd í eða á slitlagi

slitþol

hæfileiki *steinefnis* (bundins eða óbundins) til að standast innbyrðis núning korna eða ytri sverfandi áhrif, til dæmis frá negldum hjólbörðum

Til dæmis þol gagnvart sliti frá negldum hjólbörðum.

slíking

athöfnin að gefa slíkju

T.d. við sléttun á nýsteyptri gólfplötu.

slúti

e-ð sem skagar fram

Í vegagerð; *berg*, sem slútir fram yfir skurð, vegfláa eða veg

slútveggur

sprunguveggur eða berghluti, sem liggur ofan við hallandi misgengisflöt

smágrýti

steinar í stærðaflokknum 125-250 mm

smitun

Sjá biksmitun.

sniðgengi

misgengi, er hefur það einkenni, að veggir þess hafa færst til innbyrðis í stefnu, sem er samsíða

strikstefnu misgengisflatarins

Sniðgengi er nefnt hægra sniðgengi eða vinstra sniðgengi eftir því, hvort sprungubarmur þess hefur færst til hægri eða vinstri, ef horft er til hans frá hinum barminum.

spennibolti

stálbolti, sem er strekktur eftir að honum er komið fyrir

spennuminnkun

Í aflfræði: það, að spenna í efni minnkar

spennuvöxtur

Í aflfræði: það, að spenna í efni vex

sprautusteypa

smákorna steinsteypa, blönduð trefjum, sem sprautað er á flöt

sprengigígur

gígur, sem myndast við það, að kröftugt eldgos þeytir brott *jarðefni*, sem fyrir er kringum gosop

sprengigjá

ílöng lægð, sem myndast hefur við gos í röð þéttsettra sprengigíga

sprengilota

sprengihleðslur, sem hleypt er af í einu skoti
Stundum nefnt *salvi*. Bergið sem losnar er nefnt sprengirúst.

sprenging bergs

losun *bergs* með sprengiefnum

sprengingaráætlun

áætlun um framkvæmd borunar og sprengingar sérhverrar lotu [gangagerð]
Skrifleg áætlun með leiðbeiningum um það hvernig öryggi við sprengivinnu á tilteknum stað skuli tryggt í einu og öllu, ásamt kveikiröð á sprengihleðslum.

sprengingarhæfi

mælikvarði á það hversu auðvelt er að losa *berg* með sprengiefni

sprengirúst

grjóthrúga sem losnað hefur úr bergstáli við sprengingu

sprengt berg

steinefni úr föstu *bergi*, óháð kornastærðum og innbyrðis dreifingu þeirra, sem hefur verið sprengt eða rífið upp með öflugum tækjum

sprengt og flokkað berg

sprengt berg, stundum mulið, sem hefur verið sigtað og fellur innan tiltekinna stærðarmarka
Þetta heiti nær einnig yfir *steinefni* sem er fengið með því að mylja gróft *grjót*.

sprengt og mulið berg

mulið *berg* (mulin klöpp) sem hefur, að lokinni losun farið gegnum mulningsvélar
Þetta heiti nær einnig yfir *steinefni* sem er fengið með því að mylja gróft *grjót*.

sprengt þversnið

þversnið í jarðgöngum, sprengt þannig að kennisnið þeirra rúmist innan sprengda þversniðsins

sprungubarmur

kantur á yfirborði jarðar, þar sem sprunguveggur mætir því

sprungubelti

ílangt svæði, þar sem mikið er um bergsprungur, sem eru nærri samsíða

sprungublokk

berghluti, sem er afmarkaður af sprungum

sprungumynstur

sprungur í *bergi* verða til við hreyfingar á bergmassa og geta myndast í fleiri en eina stefnu á hverju svæði
Sprungur í *bergi* mynda ákveðið mynstur (sprungumynstur) sem getur verið mikilvægt að þekkja þegar gerðar eru jarðfræðilegar athuganir t.d. á bergnámum.

sprungurimi

rein milli tveggja sprungna, sem hafa svipaða eða sömu strikstefnu

staðbundin bergboltun

bergboltun á afmörkuðum stöðum innan svæðis sem annars er traust

staðlapakki CEN TC 154

safn staðla í staðlaröðinni ÍST EN, sem allir fjalla á einn eða annan hátt um prófanir á *steinefnum* til mannvirkjagerðar (Aggregates) eða kröfur til eiginleika þeirra.

staðlapakki CEN TC 227

safn staðla í staðlaröðinni ÍST EN, sem allir fjalla á einn eða annan hátt um prófanir á vegagerðarefnum (Road Materials) eða kröfur til eiginleika þeirra. Staðlarnir eru um *malbik*, *klæðingu*, steinsteypu og óbundin efni.

stafn

endaflötur í jarðgöngum, þar sem verið er að vinna hverju sinni
Holur nýrrar lotu eru boraðar í stafinn.

starfsleyfi

leyfi til atvinnustarfsemi

Starfsleyfi er ákvörðun viðkomandi heilbrigðisnefndar eða Umhverfisstofnunar í formi skriflegs leyfis þar sem tilteknum rekstraraðila er heimilað að starfrækja tilgreindan atvinnurekstur að því tilskyldu að hann uppfylli viðeigandi ákvæði laga, reglugerða og starfsleyfisins. Sjá <http://www.namur.is/leyfisveitingar/starfsleyfi/>

stál

lóðréttur end aflötur í bergskæringu eða bergnámu þar sem unnið er hverju sinni

stálhæð

hæð þess *stáls*, sem sprengt skal í einni lotu

steind

kristallað, fast frumefni eða efnasamband í *bergi*, flokkað eftir efnasamsetningu og kristallagerð
Steindir eru frumeiningar *bergtegunda*.
Dæmi um steindir: ólívín, pýroxen, plagioklas.

steindafræði

fræði um steindir, myndun þeirra, gerð og eiginleika

steinefnapróf

aðferðir sem beitt er á rannsóknastofu til að mæla hvers konar tæknilega eiginleika *steinefnis*

steinefni

mulningur úr bergi eða náttúrulega brotið berg
Steinefni er m.a. notað við framkvæmdir. Dæmi *möl* við vegagerð og í steinsteypu. Það getur verið náttúrulegt eða malað og flokkað.

steinn

1 stykki úr bergi, að jafnaði stærra en 4 mm
2 bergmól á stærðarbilinu 63-125 mm

steinolía

eimi úr jarðolíu
Sýður við 150-300 °C, m.a. notað sem eldsneyti fyrir þotuhreyfla, til upphitunar og á lampa.

steinríkt *malbik*

malbikstegund

Blanda af hörðu stífiki, og *steinefni* með opinn sáldurferil, ríkan af mélu og grófum mulningi, ásamt lítilræði af trefjum, gerð í malbiksstöð.
Notað sem *slitlag* á vegi og götur.
Sjá ÍST EN 13108-5.

steinsteypa

blanda sements, malar og vatns
Oft er ýmsum efnum bætt í steypuna til að bæta eiginleika hennar. Sjá nánar í ÍST EN 206-1.

steyp *slitlag*

slitlag úr steinsteypu
Getur verið járnþent eða ójárnþent.

steypueftirlit

hvers konar *eftirlit* með ferskri eða harðnaðri steinsteypu
Dæmi: Mæling á sigmáli ferskrar steinsteypu, brotþolsmæling á harðnaðri steinsteypu.
Dæmi: Blöndun steinsteypu, niðurlögn steinsteypu.

steypuhlynning

umönnun steypu á hörðunartíma
Til dæmis með því að stýra raka- og/eða hitastigi.

steypustöð

stöð til framleiðslu á steinsteypu

stig í verkferli efnisrannsókna

Sjá framkvæmdarstig, framleiðslustig og hönnunarstig.

stiklingur

greinarbútur sem klipptur hefur verið af tré til gróðursetningar

Stiklingur er stungið í jörðu þar sem þeir skjóta rótum.

stífbik

bik með *stungudýpt* á bilinu 20x0,1 mm - 900x0,1 mm
Skipt í tvo meginflokka, annars vegar 20x0,1 - 220x0,1 mm (hart stífbik), hins vegar 250x0,1 - 900x0,1 mm (mjúkt stífbik). Síðarnefndi flokkurinn er lítt eða ekki notaður hérlandis.

stífnimál

Sjá stungudýpt.

stoðveggur

veggur til að verjast jarðskriði

Byggður þar sem hæðarmunur lands ofan veggjar og neðan er það mikill að ekki er rými til að nota fláa.

stofnvegur

hluti af grunnkerfi samgangna eins og það er skilgreint í samgönguáætlun hverju sinni

storkuberg

berg sem myndast við það að bergkvika storknar
Storkuberg má greina í *djúpberg*, *gangberg* og *gosberg*.

stórgrýti

grjót á stærðabilinu 1-2 m

strandburður

setefnisflutningur með fram strönd vegna öldugangs og strauma

Vindur veldur því, að öldur bera efnið oftast skáhallt að strönd, en í útsogi skolast efni þvert út frá henni, svo að úr því verður efnisflutningur með fram ströndinni.

strandfærsla

Það, að strönd breytist, þegar efni, sem losnar vegna öldugangs, færist til við strandburð með fram henni og sest að á öðrum stað

strandlón

stöðuvatn á sjávarströnd innan við strandrif

Strandlón er að jafnaði tengt sjó með ósi. Í strandlónum gætir tíðum sjávarfalla. Annað nafn er hóp.

strandrif

rif úr sandi og *möl*, sem hleðst upp þvert fyrir flóa, fjörð eða ármynni, svo að strandlón verður fyrir innan.

Rifið myndar nýja strönd með fjöru og fjörukambi, sem brim hleður upp.

straumflögótt berg

storkuberg, sem ber þess merki, að kvikan var enn á hreyfingu, eftir að hún var farin að storkna. Afar kleyfið *steinefni*, klofnar auðveldlega í stórar, þunnar flögur eða skífur.

straumlína

lína í streymandi efni, þannig hugsuð, að hún fylgi alls staðar stefnu straumhraðans á tilteknum tíma

straumvatn

rennandi vatn í farvegi, af hvaða stærð sem er
Straumvötn skiptast í bergvatnsár og jökulár.

straumvörn

þekja til varnar gegn rofi af völdum straumvatns

Til dæmis grjót í vegfláa sem veit að árfarvegi og fyrirhleðslur til að beina straumvatni frá vegi. Ein gerð rofvarnar.

strikstefna, strik

stefna láréttar línu í náttúrubundnum hallandi fleti, t.d. jarðlagi eða sprunguvegg

Strikstefna er tilgreind með stærð hornsins milli norðuráttar og línunnar.

strönd

landræma eða svæði, sem liggur að sjó eða stóru stöðuvatni

Strönd hefst við neðri fjörumörk, en eftir landslagi fer, hversu langt upp á land hún er talin ná.

stuðlaberg

stuðlað *storkuberg*, einkum *gangberg* eða *gosberg*

stuðlun

einkenni á storknaðri bergkviku; verður þegar *storkubergið* heldur áfram að kólna og dregst saman og klofnar í ílangar einingar, stuðla, sem tíðum eru sexstrendir

Fyrirbærið er einkum algengt í basalti. Stuðull stendur jafnan hornrétt á kólnunarflöt *bergsins*.

stungudýpt

dýpt á spori sem nál með staðlaða lögun og þyngd markar í stífbik við tiltekið hitastig á tilteknum tíma

Stungudýpt er óbeinn mælikvarði á seigju biks við eitt tiltekið hitastig og er notað til flokkunar á stífbiki. Stungudýptin er tilgreint í tíundu hlutum úr mm.

styrkingaráætlun

áætlun um, hvað skuli gert til að tryggja öryggi jarðganga jafnóðum og þau eru grafin

Styrkingaraðgerð er ákveðin með hliðsjón af jarðtæknilegum aðstæðum.

styrkingarvinna

vinna við styrkingar í jarðgöngum og skæringum
Sjá treysting, stoðun og *grautun*.

styrktarlag

neðsta lag í *yfirbyggingu veghlots*, næst undir burðarlagi og ofan á *yllingu*

Stöku sinnum er *siulag* eða *frostvarnarlag* milli styrktarlags og *yfirborðs undirbyggingar*. Laginu er stundum skipt í tvennt, efri og neðri hluta styrktarlags. Áður kallað neðra burðarlag.

styrkur

hæfileiki (stein)efnis eða *veghlots* til að standast hvers konar krafta, sem á það kunna að verka, án þess að bregðast hlutverki sínu, svo sem með því að molna niður eða færast úr stað

stæðni

stöðugleiki mannvirkis gagnvart formbreytingum vegna eiginþyngdar og notálags

Hæfileiki efnis til að standast skúfspennur (skerspennur), hvort heldur frá kyrrstæðu eða sveiflukenndu álagi.

stærðadreifingarstuðull (Cu stuðull)

hlutfallið milli kornastærða, sem afmarka 60 % og 10 % *sáldur*

stærðaflokkun d/D

önnur af tveim algengum aðferðum til að tákna stærðaspönn *steinefnis* og sú sem *Evrópustaðlar* mæla fyrir um að sé notuð. Hana má tilgreina sem d/D þar sem d táknar *neðri flokkunarstærð* og D *efri flokkunarstærð* steinefnisins, hvorutveggja í mm. Um leið eru gefnir möguleikar á *yfirstærðum* og *undirstærðum* innan vissra marka, með öðrum orðum má tiltekinn hluti efnisins smjúga sigti með möskvastærðina d og sömuleiðis má tiltekinn hluti efnisins sitja á sigti með möskvastærðina D. Sjá einnig *stærðaflokkun d-D*.

stærðaflokkun d-D

önnur af tveim algengum aðferðum til að tákna stærðaspönn *steinefnis*. Hér á landi hefur verið algengt að gera ráð fyrir að þessi ritháttur tákni að sé möskvastærð í sigti sem smæsta efnið í flokknum situr á en D tákni möskvastærð í sigti sem allt efnið

smýgur; með öðrum orðum leyfi þessi ritháttur engar *yfirstærðir* eða *undirstærðir*. Dæmi um slíka framsetningu er *steinefni í klæðingar*, til dæmis er *stærðaflokkurinn* 11-16 mm nánast hreinsigtaður á þessum sigtum. Þess ber þó að geta að í *Alverki* '95 er þessi ritháttur notaður en þar er þó einnig gert ráð fyrir yfir- og undirstærðum. Sjá einnig *stærðaflokkun d/D*.

stærðaflokkur

sigtað *steinefni*, tilgreint með efri og neðri flokkunarstærð

Dæmi: 0/32 mm (d/D).

stærstu steinar

stærstu steina má skilgreina þannig að til sé sigti (ímyndað eða raunverulegt) með slíkri möskvastærð að þeir smjúgi með naumindum í gegnum það, þá finnast engir steinar í sýninu sem ekki myndu smjúga í gegnum þetta sama sigti. Þegar *efri flokkunarstærð* (D) er notuð sem mælikvarði á grófleika efnisins er stærð stærstu steina oft táknuð með D'98 sem þýðir að 98 % *steinefnisins* myndi smjúga sigti með möskvastærðina D. Sjá *efri stærðarmörk*.

stöðugleiki bergs

mælikvarði fyrir líkur á að stærri eða minni stykki losni úr bergi
Einnig nefnt traustleiki bergs.

stöðuvatnsrof

rof af völdum straums eða öldugangs í stöðuvatni eða uppistöðulóni

stöðuvatnsset

set, sem myndast á botni stöðuvatns

Að uppruna getur setið verið efnahvarfaset, lífkynja *set* og bergmolsset.

sumarviðhald

hvers konar viðhald á vegum til að tryggja að vegurinn haldi tilætluðu þjónustustigi

Viðhald sem einungis er hægt að sinna að sumarlagi.

súrt berg

berg sem inniheldur meira en 66 % kísilsýru (SiO₂) miðað við þyngd

svangi

staðbundin sigdæld í vegyfirborði

svarðlag

frjósamt, efsta lag jarðvegs ásamt gróðursverði

Lagið er frjósamasta jarðefnið og í því er mikið af rótum plantna, fræjum, örverum og smádyrum.

svifaur

aur, sem sekkur seint til botns í vatni vegna smæðar efniskornanna eða iðustreymis í vatninu

svifaursruni

magn af svifauri, sem berst á tímaeiningu gegnum þversnið í farvegi straumvatns

svörfun

aflrænt slit og niðurbrot bergs og annarra jarðefna, sem eiga sér stað af völdum vinda, vatnsstraums eða íss á hreyfingu, einkum þegar bergmol berst með

syltarkorn

að því er stærð varðar, eru syltarkorn millistig milli sandkorna og leiragna og verða til við *veðrun* og svörfun bergs

Syltarkorn eru á stærðabilinu 0,002-0,063 mm. Þau eru á mörkum þess að vera sýnileg berum augum, en ef sylti er núíð milli fingurgóma eða hún tekin í munn, finnst fyrir kornum.

syltarsteinn

setberg (molaberg) úr sylti að mestu leyti

sylti

bergmol, sem í eru syltarkorn að miklu leyti, en lítið af *leir*- eða sandögnum

Sylti (kvk) er millistig milli sands og leirs, að því er *kornastærð* varðar, en hefur aðra eiginleika. Verði vot sylti fyrir hristingi, gefur hún vatn frá sér. Hún getur sögið það aftur í sig undir þrýstingi og þenst þá út. Sjá einnig syltarkorn.

sýnataka

brottnám hæfilega stórs hluta af efni (t.d. *steinefni* eða malbiki) til rannsóknar

Oftast til prófunar á rannsóknastofu, í þeim tilgangi að afla nauðsynlegra upplýsinga um eiginleika efnisins.

sýni

lítill hluti eða skammtur af ótilgreindu efni, t.d. *steinefni*, sem sýnir eðli þess og eiginleika

söndun

athöfnin að dreifa sandi

Oft er dreift allt að 8 mm *steinefni*.

tengivegur

þjóðvegur sem tengir héraðs- og landsveg við stofnveg

teningslaga

í laginu eins og hlutur sem líkist að meira eða minna leyti sexflötungi með allar hliðar jafnstórar

tindavalti

valti með tindum

tippa

losa hlass af lausu efni af flutningatæki

tippur

staður þar sem *steinefni* er losað af flutningatæki

Á tipp getur myndast *haugur*, annað hvort til tímabundinnar geymslu, til síðari frágangs í vegi, eða varanlegrar geymslu.

titurhnallur

hnallur, til að þjappa *jarðefni*, sem getur titrað

titurmatari

vélknúinn matari

titurplata

plötulaga þjöppunartæki, sem er látið titra

titurvalti

valti með svighjóli (hjámiðjuhjóli) á tromlu sem orsakar titring á tromlunni

tíðni

1. fjöldi aðgerða á tíma- eða magneiningu [*eftirlit* í vegagerð]

2. fjöldi af lotum, sveiflum eða öðrum fyrirbærum á tímaeiningu

1. Í vegagerð t.d. fjöldi efnisrannsókna m.v. framleitt magn steinefnis.

2. Mælieining: hertz [Hz].

tjara

kolvetnað bindiefni sem verður til við þurreimingu á kolum, viði eða svipuðum efnum

Tjara er ekki sama efni og bik, enda af ólíkum uppruna.

Tjara var áður notuð til vegagerðar sem bindiefni í stað biks, en ekki lengur, þar sem hún er talin krabbameinsvaldandi.

"kolvetnað bindiefni" á að vera þýðing á "hydrocarbon binder"

togsprunga

bergsprunga er nefnd togsprunga, ef sprunguveggirnir hafa færst sundur, hvort sem sprungan hefur síðar fyllst af jarðefnum eða ekki

treysting

bæting á burðargetu jarðefnis [vegagerð]

Dæmi: Bik- og sementsfestun.

túff

Sjá *móberg*.

tvívalti

valti með tveimur tromlum

umframefni

efnismagn úr vegskæringum, sem er umfram það magn, sem þarf í veghlot

ummyndað berg

berg sem hefur orðið fyrir *ummyndun*

Sjá *ummyndun*.

ummyndun

það að *storkuberg* eða *setberg* breytist að nokkru leyti að gerð og efnasamsetningu tiltölulega grunnt í jörðu, einkum vegna áhrifa frá jarðhita

umsjónarmaður

sérstakur fulltrúi verkkaupa sem hefur umsjón með verki fyrir hans hönd
Sjá ÍST 30.

undanskolun

vatn streymir í gegnum undirstöðu mannvirkis eða undir hana og ber í burtu efni
T.d. gegnum *vegbotn* eða undir sökkul.

undantekt

það að sigta *steinefni* á einu sigti í þeim tilgangi að skilja frá efni af ákveðinni stærð eða smærra
Sáldrið er ýmist tekið til annarra nota eða *haugsett*. Andstæða við *hörpun*.

undirbygging

vegbotn ásamt vegfyllingu
Sjá *vegbotn* og vegfyllingu.

undirbygging úr sprengdu bergi

fylling sem eingöngu er gerð úr sprengdu *bergi*

undirstærðir

kornastærðir í *steinefni* sem eru smærri en *neðri flokkunarstærð* (d)

undirverktaki

sá sem með samningi við aðalverktaka tekur að sér, sem verktaki, að vinna hluta af verki sem samningur aðalverktaka og verkkaupa tekur til

unnið efni

efni úr *bergi*, mulið í til þess gerðum *brjótum*, stundum þvegið og stærðarflokkað

uppblástur

vindrof á jarðvegi, sem gróður getur þrífist í

uppleyst framburðarefni

efni, sem straumvatn ber fram og eru uppleyst í vatninu
Sjá efnahvarfaveðrun og efnahvarfarof.

urðarrani

jökulurð, sem liggur langsum eftir skriðjökli og verður til, ef tveir jöklar renna saman, hvor úr sínum dal, eða ef skriðjökull klofnar á jökulskeri og kemur saman á ný neðan við það
Þá sameinast jaðarurðir jökulstraumanna og mynda urðarrana niður eftir jöklinum.
Orðið rönd er einnig notað um urðarrana.

úrkast

ráðstöfun sem gripið er til gagnvart frábrigðavöru til að koma í veg fyrir að hún verði notuð eins og upphaflega var fyrirhugað
Dæmi: Endurvinnsla, förgun.
Sjá ÍST EN ISO 9000.

úrkoma

vatn, sem fellur til jarðar í fljótandi eða föstu formi úr lofthjúpi jarðar

úrköstur

- 1 svæði utan vegstæðis, þar sem ónothæfu efni og yfirmagni er komið fyrir
- 2 staður fyrir ónothæft efni eða afgangsefni
Úrköstur er *tippur* með ónothæfu efni.

úrrennsli

það að efni skolast úr vegi þegar vatn rennur yfir hann

úrtaksprófa

framkvæmd úrtaksprófs

útboð

það að verkkaupi leitar skriflegra, bindandi tilboða í framkvæmd verks frá fleiri en einum aðila samkvæmt sömu upplýsingum og innan sama frests

útboðsgögn

gögn sem gera bjóðanda kleift að gera bindandi tilboð í verk

útboðslýsing

útboðsgögn að undanskildum uppdráttum

útkulnuð eldstöð

eldstöð, þar sem engin gosvirkni hefur verið langan tíma og aðstæður benda ekki til, að breyting verði þar á

útlagnarvél

vél sem gengur á beltum og/eða hjólum og leggur malbiksefni í fyrirfram ákveðinni lagþykkt
Einnig nefnd malbikunarvél.

útlínuhola

Sjá formhola.

útlínusprenging

sprenging til að losa *berg* innan ytri marka í þversniði
Markmiðið er að lágmarka snyrtingu á gangaveggjunum.

útlögn

verknaður sem felst í að koma *steinefni*, bundnu eða óbundnu, fyrir á tilteknum stað í vegi

útrænn

lýsingarorð um landmótunaröfl, sem eiga uppruna á yfirborði jarðskorpunnar eða ofan hennar, t.d. *veðrun* eða *rof*
Sbr. innrænn.

úttekt

kerfisbundið, óháð og skjalfest ferli er miðar að því að afla úttektargagna og meta þau hlutlægt í því skyni að ákvarða að hve miklu leyti úttektarviðmið séu uppfyllt
Úttekt felst í því að athuga hvort kröfur séu uppfylltar.
Úttektum má skipta í innri og ytri úttektir eftir því hvort úttekt er gerð til eigin nota fyrirtækisins

(innri úttekt) eða í þágu utanaðkomandi aðila (ytri úttekt).
Sjá ÍST EN ISO 9000.
Sjá einnig verklokaúttekt.

úttektarmæling

mælingar sem notaðar eru við úttektargerð, þ.e. þegar verkhlutar eru gerðir upp, bæði hvað varðar gæði og magn

valti

vélknúð eða dregið tæki með einni eða fleiri tromlum eða röð af gúmmíhjólum til að þjappa *steinefni* (bundið eða óbundið) eða *jarðveg*

varnargarður

garður úr *jarðefni* til varnar gegn flóðum eða hruni
Dæmi varnargarðar við brýr, sjóvarnargarðar og ofanflóðagarðar.
Sjá *rofvörn*, sjóvörn og grjótvörn.

vatnshlot

hlot úr vatni
Afmörkuð heild af vatni.

vatnshverf bindiefni

bindiefni sem harðna eftir snertingu við vatn
Dæmi: Sement, kalk, flugaska, kísill.

vatnsvörn

aðgerð, til að beina vatnsleka í jarðgöngum frá akbraut

vá

tvísýnt ástand eða viðburður, sem tjón getur hlotist af
Dæmi: náttúruvá, styrjöld, farsótt.

válíkindi

líkur á því, að vá á ákveðnum stað og tímabili verði meiri en tiltekið gildi
Mælikvarði á líkindi er tala frá 0 til 1 eða frá 0% til 100%.

veðrun

breyting á lit og gerð bergs og annarra jarðefna ásamt tæringu og molnun, sem fer fram á staðnum, þar sem jarðefnið er

Jarðefni veðrast vegna útrænna áhrifa, svo sem frá ljósi, hitabrigðum, lofti, vatni, efnahvörfum, gróðri o.fl. Veðrun er fyrsta stigið í aftekt jarðefna. Sjá efnahvarfaveðrun og aflræn veðrun.

veðrunarþol

hæfileiki (stein)efnis til að standast áhrif veðurs t.d. úrkomu og vinda og einnig aðskotaefna t.d. salts án þess að eiginleikar þess skerðist

vegarsviti

það, að vatn þrýstist upp í gegnum *slitlag* vegar

vegbotn

undirstaða vegar úr upprunalegum jarðefnum með eða án styrkingar
Sjá *jarðbyrði*.

vegbreidd

heildarbreidd vegar, á milli vegbrúna

vegbrún

skurðlína á milli vegaxlar og fláa

vegflái

hallandi hliðarflötur veghlots, með mótuðu jarðvegisyfirborði, frá vegarbrún að *jarðbyrði* eða skurðbotni

Flái er táknaður með hlutfallinu milli lóðréttis og láréttis ofanvarps.
Sjá flái, fyllingarflái og skurðflái.

vegflokkun

skipun vega í flokka

Hér er átt við flokkun samkvæmt vegalögum, stjórnsýsluflokkun.

vegflokkur

mengi vega, sem gegna sama hlutverki

vegfylling

lag í *undirbyggingu veghlots*, neðsta lag í vegi ofan á *vegbotni*

Vegfylling hvílir á vegbotni og er undirstaða fyrir efri lög vegarins (*yfirbyggingu*), *styrktarlag*, *burðarlag* og *slitlag*.

veghefill

tæki á hjólum með stálblaði og ýmsum búnaði til að jafna yfirborð úr steinefnum

Heflun felst í því að velta *steinefni* á undan sér og til hliðar

veghelgi

svæði, sem helgað er vegi

Samkvæmt afmörkun í skipulagi, lögum eða kaupsamningi.

Sjá *veghegislína*.

veghegislína

lína, sem afmarkar veghelgina

Sjá *veghegigi*.

veghlott

öll uppbygging vegar, efnisheild frá vegbotni til slitlags

veghönnunarregla

viðmið Vegagerðarinnar um rúmhönnun

Sjá rúmlega.

vegkafli

mislangir en ákveðnir hlutar vegar

Dæmi: skilgreindir kaflar í vegaskrá.

vegkleprun

merking á vegyfirborði; kleprar úr litsteypu koma í stað málningar

Þykkt klepra er jafnan 0,5–4 mm. Áður nefnt vegmössun. Sjá vegmerking.

vegmálun

það að mála á yfirborð vega leiðbeiningar fyrir umferðina

vegmerking

það, að koma fyrir umferðarskiltum og yfirborðsmerkingum

Sjá umferðarskilti og yfirborðsmerking.

vegolía

þjálbik, gert úr stífbiki og þungri brennsluolíu (svartolíu) ásamt lítilræði af þynni

Notuð sem bindiefni í olíumöl. Flokkuð eftir seigju við 60° C.

vegrás

opinn v-laga skurður meðfram vegi

Ætluð til þess að taka við yfirborðsvatni.

vegræma

safnheiti fyrir rönd við hlið akbrautar, sem stundum er akfærhliðræma, kantræma, neyðarræma, miðræma og öryggisræma.

Sjá vegöxl.

vegskurður

opinn vatnsfarvegur við hlið vegar

Ætlaður til að leiða burt grunnvatn og ofanvatn. Þversnið vegskurðar er venjulega trapisulaga.

vegvirki

vegur og allt sem honum tilheyrir

vegöxl

ræma, við útbrún akbrautar/göngu- og hjólastígs

Ræman er til öryggis umferð á akbrautinni. Stundum notuð til neyðaraksturs. Sjá *vegræma*.

veiðivatn

á eða stöðuvatn þar sem fiskur þrífst

verk

mannvirkjagerð, hverrar tegundar sem er, hvort sem er verkstæðisvinna, nýsmíði, viðhald, viðgerðir eða endurbætur

Sjá ÍST 30.

verkáætlun

áætlun um framvindu verks sem að lágmarki inniheldur tímasetningar og samhengi verkþátta þess

en getur einnig innihaldið áætlun um aðföng og greiðsluflæði

verkfundur

reglubundinn fundur verkkaupa og verktaka um framkvæmd verks

verkgæðamappa

safn skriflegra upplýsinga aflað samkvæmt fyrirmælum í gæðastýringu verks, um verkgæði

Einnig notað orðið gæðamappa.

verkgæði

huglægt eða hlutlægt mat á því að hve miklu leyti framkvæmd verks er í samræmi við *fyrirmæli*, svo sem verklýsingu eða útboðsskilmála

verkkaupaeftirlit

eftirlit, sem að jafnaði kemur til viðbótar

framkvæmdaefitirliti

Oftast lítið að umfangi eða takmarkað við ákveðinn verkhluta. Stundum viðhaft til að skera úr ágreiningi verkaupa og verktaka um gæði eða áður en verk er afhent verkkaupa.

verkkaupi

sá sem lætur vinna verk, með eða án undangengins tilboðs

Sjá ÍST 30.

verklagsregla

tiltekin aðferð til að framkvæma starfsemi eða ferli

Sjá ÍST EN ISO 9000.

verklokaúttekt

þegar verki í heild sinni eða að hluta er lokið og tekið út af samningsaðilum

verklýsing

samheiti yfir almenna verklýsingu og sérverklýsingu

Sjá útboðsgögn og útboðslýsingu.

verkmat

eftirlit að verki loknu

Verkmat getur verið af þrennum toga:

- 1 Úttekt á verki til að sannreyna gæði.
- 2 Prófanir til að leysa úr ágreiningi.
- 3 Gagnasöfnun um endingu.

verksamningur

skjalfest samkomulag verkkaupa og verktaka um framkvæmd verks

verktaki

sá sem með verksamningi tekur að sér að vinna verk
Sjá ÍST 30.

verktygi

búnaður, byggingar og önnur aðstaða, sem er nauðsynleg til að framkvæma verk
Verktygi eru fjarlægð að verki loknu.

verkpáttaáætlun

áætlun, sem sýnir hve langur tími er ætlaður fyrir hina ýmsu verkþætti, tækjaþörf og mannafla og tímasetning þeirra
Ítarleg áætlun gerð í framhaldi af verkáætlun.

verkpáttarýni

sameiginleg yfirferð eftirlits, verktaka og oftast hönnuða á sérverklýsingu
Sjá rýnifund.

verkpáttur

einstakur afmarkaður hluti framkvæmdar
Dæmi: a) uppsteypa sökkla, b) stöpla og c) yfirbyggingar brúar.

viðgerð

lagfæring á skemmdu mannvirki

viðloðun

vegagerð; mælikvarði á það hversu vel bindiefni loðir við *steinefni* undir nánar tilteknum kringumstæðum

viðloðunarefni

íblendi fyrir bikbindiefni sem bætir loðun þess við *steinefni*

Sum viðloðunarefni eru gerð úr löngum kolvetnakeðjum. Annar endi þeirra er fitusækin og tengist bindiefninu auðveldlega, á hinum endanum er amínhópur sem tengist yfirborði steinefnisins við hagstæð skilyrði.

Dæmi um viðloðunarefni af þessu tagi eru ýmis tvívirk amin (diamin), TPH, Wetfix N og Impact 8000. Ýmis önnur efni hafa jákvæð áhrif á viðloðun.

vikur

gjóska úr frauðkenndum, mjög gropnum glerkenndum molum, sem falla harðstorknir til jarðar
Getur flotið á vatni.

vindrof

rof, sem vindur veldur með því að feykja burt bergmoli og öðrum jarðefnum

vinnsla steinefnis

Öll vinna við framleiðslu *steinefnis* frá því að það hefur verið losað í námu og þar til það er tilbúið til notkunar
Vinnsla felst í *mölun*, sigtun og þvotti.

vinnsluhorn

lárétt horn milli stöðu við fyllingu og tæmingu gröfuskóflu

vinnslusamstæða

röð samtengdra véla, hver um sig með tiltekið hlutverk í þrepaskiptu framleiðsluferli

Dæmi: Vélbúnaður sem breytir sprengdu grjóti (sprengirúst) í flokkaðar stærðir steinefna, með hörpun, *mölun* og sigtun.

vinnslutækni

verklag við vinnslu *steinefna*, sem er nauðsynlegt til að ná tilsettum efnisgæðum

vinnubúðasvæði

afmarkað svæði fyrir vinnubúðir

vinnuhroð

fjarlæging lausra steina og bergs, sem hætta er á að hryndu annars niður, á meðan unnið er í jarðgöngum
Vinnuhroði er ætlað að tryggja öryggi starfsmanna meðan á gerð jarðgangna stendur. Sjá hroð og lokahroð.

vinnuumferð

umferð vinnubíla, námubíla og vinnuvéla á ófullgerðum vegi meðan á byggingu hans stendur

vinnuvarnir

treysting jarðganga til bráðabirgða til að tryggja öryggi starfsmanna, einkum fyrir grjóthruni
Sjá vinnuhroð.

virk áreyri

eyri í eða við á eins og hún rennur hverju sinni

virk eldstöð

eldstöð, sem er að gjósa eða aðstæður benda til, að muni gjósa

völtun

athöfnin að þjappa
Sjá þjöppun.

völtunarskýrsla

skráning á niðurstöðum völtunarmælinga
Dæmi um völtunarmælingar: a) talning yfirferða, b) mótstöðumælingar í völtum, c) geisla-mælingar, d) plötupróf

völuberg

setberg (molaberg) úr *möl* og fingerðara efni milli steinanna, sem tíðast eru ávalir af núningi

yfirborð undirbyggingar

yfirborð *fyllingar* eða *skæringar* eftir atvikum; áseta fyrir *yfirbyggingu* vegarins

yfirborðsáferð steinefnis

Hrjúfleiki yfirborðs *steinefna* getur skipt máli varðandi eiginleika þess til mannvirkjagerðar.

yfirborðsvatn

allt vatn, snjór og ís, sem liggur eða rennur á föstu yfirborði jarðar

yfirbygging

sá hluti *veghlotsins* sem er fyrir ofan *yfirborð undirbyggingar*

yfirhæð

þegar ætluðu sigi á vegi er bætt við hannaða veghæð, er mismunurinn kallaður yfirhæð

yfirstjórnandi

sérstakur fulltrúi verktaka sem hefur umsjón með verki fyrir hans hönd

yfirstærðir

kornastærðir í *steinefni* sem eru stærri en *efri flokkunarstærð* (D)

ýfi

óregluleg vik vegyfirborðs frá hönnuðum fleti og með bylgjulengdir á bilinu 0,5-50 m.

Ýfi hefur sterk áhrif á akstursþægindi og slit á bílum. Í samanburðarskyni eru mælingar á ýfi stundum vegnar með bylgjulengdum þess og bylgjulengdir sem hafa mest áhrif á akstursþægindi vega þýngst. Ófullkominn mælikvarði á ýfi er bil undir réttskeið en yfirleitt eru notuð sérsníðuð mælitæki sem geta mælt á venjulegum umferðarhraða. Ýfi er oft tilgreint í mm/m (IRI).
Sjá einnig *hrýfi*.

ýruefni

yfirborðsvirk efni sem gera kleift að mynda fleyti úr tveim vökvum (þeyta þá saman) sem annars

blandast ekki, eða stuðla að stöðugleika fleytisins

Virkni ýruefna byggist á rafhleðslum sem þau mynda á yfirborði dreifðarþáttarins og varna því að agnir í honum renni saman.

Sápa er ýruefni sem allir þekkja. Ýruefni í bikþeytur eru gerð úr söltum af fitusýrum og hafa margs konar áhrif eftir gerð.

ýta

flutningur efnis með jarðýtu eða sambærilegu tæki

þanbolti

bergbolti með þanhólki á innri enda, sem unnt er að þenja út í *berg* til festingar

þanhólkur

sérstakur hólkur á þanbolta, sem mögulegt er að þenja út í *berg* umhverfis boltann og festa hann með því

þáardýpi

dýpi frá yfirborði vegar niður að frosnu efni

þáarskemmd

skemmd á vegi vegna skertrar burðargetu á þáartíma

þáartími

sá tími þegar freri er að fara úr jörðu
T.d. þegar freri er að fara úr veghloti.

þenslubrot

brot í steypu slitlagi með lyftingu brotbrúna, vegna hitaþenslu slitlagsins

þenslurauf

rauf í steinsteypu, sem leyfir bæði þenslu og samdrátt steypunnar, vegna t.d. hitastigsbreytinga

þjappmælir (þjöppumælir)

búnaður í völtum sem mælir og skráir bakslag valta frá jarðefnum sem verið er að þjappa
Notaður til að fylgjast með *þjöppun* og staðsetja bletti sem þarf að þjappa betur.

þjálbik

bik, blandað mýki, til að minnka seigju þess *Mýkir* í þjálbik getur verið af ýmsu tagi, en algengast er að nota eimi úr jarðolíu (svartolíu, gasolíu), jurtaolíu (repjuolíu) eða lýsisafurðir (estar, lífdísill). Þjálbik getur líka verið leif frá ófullkominni eimingu á jarðolíu.

Þjálbik heldur *þjálmi* sinni lítið breyttri árum saman, því að mýkirinn gufar seint eða ekki upp. Þjálbik er flokkað eftir seigju við 60 °C.

þjálki

vökvi sem er blandað í bindiefni til að minnka seigju þess

Dæmi: *Mýkir*, þynnir.

Íblendi af þessu tagi eru t.d. þynnir, rokjarnt efni sem er blandað í bik til að minnka seigju þess um stundarsakir, *mýkir* sem minnkar seigju biks til langframa og ýmis konar efnasambönd (stundum kölluð flotefni) sem er blandað í steypu, til að gera hana meðfærilegri í niðurlögn.

þjálmi

1 lýsing á eiginleikum *finefna* við mismunandi *rakastig*

Þjál *finefni* eru óæskileg í *burðarlagi* og *styrktarlagi* en bæta hinsvegar eiginleika malarslitlagsefna.

2 lýsing á flæðieiginleikum steinsteypu

þjálminimark

lægsta rakagildi sem efni getur haft án þess að molna í sundur við hnoðun

þjálnistuðull (Plasticity Index)

mismunur á *flæðimarki* og *þjálminimarki* efnis

Mælikvarði á sambandið milli *samloðunar* finefna og *rakastigs* þeirra.

þjóðlenda

landsvæði utan eignarlanda sem er þjóðareign
Land í eigu ríkisins, þótt einstaklingar eða lögaðilar kunni að eiga þar takmörkuð réttindi, t.d. til nýtingar beitar eða fisks í vötnum.
Forsætisráðherra fer með forræði þjóðlendna fyrir hönd þjóðarinnar, samanber 3. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda nr. 58/1998. Þar kemur fram að enginn megi hafa afnot af þjóðlendu fyrir sjálfan sig, þar með talið að reisa þar mannvirki, gera jarðrask, nýta hlunnindi nema að fengnu leyfi.

þjöppun

hvers konar aðgerðir sem miða að því að minnka holrými í *steinefni*, bundnu eða óbundnu, og auka *burðarþol* þess.

Í vegagerð eru oftast notaðir *valtar* í þessum tilgangi, stöku sinnum farg.

þjöppunareftirlit

eftirlit með *þjöppun* jarðefna

Yfirleitt er rúmþyngd efnisins í laginu notuð sem grunnmælikvarði á þjöppunina. Í verklýsingu er oft tilgreind ein aðferð (af mörgum mögulegum) til að mæla þjöppunina. Þjöppunareftirlit er jafnframt nokkurskonar *eftirlit* með styrkleika viðkomandi lags þar sem hann er háður *þjöppun*. Dæmi um eftirlitsaðferðir: Talning yfirferða valta, plötupróf, þjöppumælir í völtum, sandkeilupróf, geisla-mæling.

þjöppunarmæling (þjappmæling)

Það að mæla *þjöppun* með tækni sem gerir kleift að ákvarða hversu langt *þjöppun* er gengin eða hvort hún hefur borið viðhlítandi árangur

Margar aðferðir standa til boða, ýmist á rannsóknastofu eða á framkvæmdastað t.d. *plötupróf*, *þjappmælir*, *rúmþyngdarmæling* og geisla-mæling.

þjöppunartæki

tækjabúnaður til að þjappa *jarðefni*

Til dæmis *valtar* og *hnallar*

þolvik

leyfilegt vik frá því sem mælt er fyrir um

Leyft gildi er á bilinu $a \pm \Delta$ þar sem a er fyrirskipað gildi og Δ er *þolvik*.

þungatakmarkanir

takmarkanir á öxulþunga ökutækja

M.a. á þáartíma, meðan freri er að fara úr veghloti.

þunnbik

bik, blandað þynni til að minnka seigju þess

Algengir þynnar eru steinolía og *hvítspíri* (white spirit). Þunnbik harðnar með tímanum, hratt í fyrstu, vegna þess að þynnirinn gufar upp.

þursaberg

setberg (molaberg) úr *möl* og fingerðara efni milli steinanna, sem að jafnaði eru brúnóttir

þverfærsla misgengis

lárétt partfærsla misgengisfærslu þvert á strikstefnu misgengisflatarins

þvergengi

þvergengi er sniðgengi í hjáreksbelti með strikstefnu, sem er samsíða beltinu

þvergöng

jarðgöng þvert á aðalgöng

þverskurður

skurður, sem sprengdur er niður í botn jarðganga og þvert á þau, til þess að tengja aukaskurð við aðalskurð þeirra
Sjá aukaskurður og aðalskurður.

þversnið

skurðmynd þvert á byggingarhluta

þversnið vegar

skurðmynd fullfrágengins vegar og jarðbyrðis

Mörk útlínanna eru jarðvegsyfirborð við fláafót eða ysta punkt skæringar.

þversniðsmæling

mæling á hæð jarðbyrðis eða vegar í sniði þvert á veglínu

þvottabretti

reglubundnar, barylaga ójöfnur í yfirborði [vegagerð] Algengt í sandríku vegyfirborði. Myndast fyrir áhrif ökutækja og stafar af ófullnægjandi bindingi milli efniskorna í slitlaginu.

þvottasnigill

skrúfulagaður færribúnaður, sem flytur *jarðefni* í

vatni með því að snúast um sjálfan sig

Þvottasnigill er notaður til að þvo fínkorna efni úr grófara *jarðefni*.

þvottur steinefnis

það að skola *steinefni* með vatni á einhverju þrepi í vinnslunni

Oftast gert til að losna við *finefni* sem loða við steinefnið.

þynningarefni

Sjá þynnir.

þynnir

rokgjarn vökvi sem dregur úr seigju bikbindiefnis, notaður til framleiðslu á þunnbiki

Yfirleitt eimi úr jarðolíu. Hlutverk þynnis er að minnka seigju biks tímabundið.

Dæmi um þynni eru *hvítspíri* og steinolía.

þyrilstraumur

misþyngdarstraumur í sjó eða stöðuvatni, sem stafar af gruggi, er kemur í vatnið

Straumurinn getur hafist við það, að laus eðja, sem sest hefur að, t.d. undan ármynni, skríður af stað undan þunga sínum, þyrlast upp og gruggar vatnið. Þyrilstraumur getur legið út eftir landgrunni og niður kringdarhlíð. Hann getur náð miklum hraða.

ökufleyting

skortur á veggripi, sem getur átt sér stað við of mikinn ökuhraða, sé akbrautin mjög blaut

Ökutæki fleytist vegna þess að vatnsfleygur myndast milli hjóls og akbrautar, sem veldur þrýstingi upp á við, sem er meiri en þungaþrýstingur (hjólsins) ökutækisins.

ölduvörn

þekja eða hleðsla úr grjóti til varnar gegn rofi af völdum öldugangs

Til dæmis grjóthleðsla á vegfláa í fjöru- eða vatnsborði. Ein gerð rofvarnar.

Sjá *rofvörn*, *brimvörn*

örblanda

svifblanda með efnisögnum sem eru milli 1 nm og 100 nm að stærð

Örblanda er gerð úr tveimur blönduþáttum, burðarþætti og dreifðarþætti, sem hvor um sig er einsleitur.

Stærðamörkin 1 nm og 100 nm eru ekki algild.

örfoka

lýsingarorð um land, þar sem allur *jarðvegur*, sem gróður hefur þrífist í, er fokinn burt

öryggisráðstöfun

ráðstöfun ætluð til að koma í veg fyrir slys á fólki og tjón á búnaði

öxl

Sjá vegöxl og hliðræma.

öxulþungatakmarkanir

afturköllun á annars gildandi leyfi til að aka far-artækjum með hámarksþunga á öxli um tiltekinn veg eða vegarkafla. Gildir venjulega aðeins um stuttan tíma.

öxulþungi

þungi sem hvílir á einum öxli ö

